

İBÂDİYYE'NİN ERKEN DÖNEM HADİS KAYNAKLARI

THE EARLY PERIOD HADITH SOURCES OF İBADIYYA SECT

AHMET ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı
Asst. Prof., Şırnak University Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Hadith Department

ozdemirahmet73@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7281-0916>

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Received
2 Temmuz 2019	2 July 2019
Kabul Tarihi	Accepted
10 Ekim 2019	10 October 2019
Yayın Tarihi	Published
30 Aralık 2019	30 December 2019
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Aralık	December
Doi	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyyat.585887	

ATIF/CITE AS

Özdemir, Ahmet, "İbâdiyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları- The Early Period Hadith Sources of İbadiyya Sect", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 36 (Aralık-December 2019): 523-554.

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

<http://dergipark.gov.tr/hititilahiyyat>

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Journal of Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey. All rights reserved.

İbâdiyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları

The Early Period Hadith Sources of Ibadiyya Sect

Abstract

As a result of the hadith and classification activities, especially in the first four centuries of Hijri, the best examples of hadith literature emerged and a significant number of these works have survived to the present day. However, it is necessary to state that other Islamic sects, although not as much as the Sunnis, are interested in the hadith narration and that their own hadith sources are formed. One of this sect is Ibadiyya. Although all the works of Ibadiyya about the hadith have not come to the present day, in the first place, Rabi' b. Habib's el-Camiu's- Sahih has survived until today. In principle, Ibadiyya accepts the hadith books of other Islamic sects, but primarily applies to their own hadith sources. In this study, the books of Ibadiyya related to hadith and sunnah which are interested in narration of hadith since early period, will be determined. In doing so, it will be determined especially with reference to the sources of Ibadiyya. In addition, the books we have identified will be examined in terms of hadith sciences.

Keywords: Hadith, Ibadi, el-Camiu's- Sahih, al-Mudavvanah, Jabir b. Zayd.

Summary

In this study, the sources of hadith belonging to Ibadiyya sect and the sources of the hadith which they see as the sources of application have been detected. Firstly, Ibadids applied to sources of hadiths narrated by their own narrators by Imam Malik, Ahmed b. Other sources of hadith such as Hanbal, Bukhari and Muslim were also accepted as sources of reference.

As far as we have determined, the unique hadith sources of Ibadiyya sect belong to the first three centuries of hijri which can be called as early period. From the beginning of the second hijri century, the Ibadi had engaged in an intensive hadith contract system and created hadith corpus through the channels of the narrators that were associated with their sects. Ibaddiyah's father of the idea accepted as Jabir b. Zayd is considered to be one of the first scholars who died in the beginning of the second century in the Hijri and in a book called Divân, which had narrated the hadiths. However, the work in question has not survived until today. Therewithal, Câbir b. The hadiths quoted as a mural by Zayd were identified by a Ibadi scholar Vârcelânî in the sixth century in the Hijri and Rabi' b. Habib al-Câmiu's-sahih has added to

the end of his work. However, it is not clear how these narrations reached to Vârcelânî.

The most important source of the hadith of Ibadiyyah is undoubtedly Rabi' b. Habib is a work called Musnad or el-Camiu's- Sahih. According to Ibadi sources, this work belonging to the second hijri century is accepted as the most authentic source of hadith. There are about seven hundred and fifty rumors in the work. According to Ibadis, although the work was copyrighted in the second hijri century, about four centuries later, Vârcelânî revealed the work and reorganized it. However, it is not clear how the work reached to Vârcelânî and how it pursued this adventure in the long run. Unfortunately, Sadra healing information (something which sets one's mind at ease) is not available in Ibadi sources on this subject. There is no original copy showing the first state of the work. However, the majority of the narratives in the work took place in different hadith chains and other hadith sources. We call it different chains of scripts, because the muhaddis (narrators of Muhammed's all sayings, deeds and approvals), did not use the deeds that Rabî used in al-Câmiu's-sahih. Although they cannot determine the reason for this, it is possible that they were seen as competent bidat by the other muhaddis as these ravishes belong to Ibadiyya sect. Therefore, it is especially important to compare the texts in the work with other hadith sources rather than the notes in al-Câmiu's-sahih.

It is also important that Rabî b. Habîb used hijri in the second century to provide superiority to its opponents in scientific and intellectual matters. Vârcelânî added these narrations under certain headings as al-Câmiu's-sahih as the third volume. It is not also clear how these narrations reached Vârcelânî. When we look at the content in the narratives, it can be said that the majority is about the issues of faith among the fracas, and the narrations are generally in support of the creed of the Ibadiyya sect. The other works of Rabî, which are related to the scientific debates in the period in question and where academic studies have been carried out, are also important as Asâr and Futyâ.

Jabir b. Zayd, Abu Ubeyde and Rabî b. Who are in the İbadiyya sect continued the scientific tradition and continued with Habib, Abu Sufyan Mahbûb b. Rahîl and Imam Eflah continued with the third hijri century. The narrations narrated from Imam Eflah and Mahbûb b. narrated from the teachers of Rahîl took place in the fourth volume of al-Câmiu's-sahih without any classification. One of the important scholars of Ibadiyye who passed away in the third century in the Hijri was Bişr b. Ganim is al-Khorâsânî. He is the

narrator of the previous Ibad scholars. Especially in the second century, Ibad al-Hijri he narrated many narrations in the field of fiqh and hadith. Although his work is mostly composed of fiqh, many hadith narrations are included in the work.

As a result, it is possible that we can say the followings. Although there are some allegations about the fact that the Hadiths fabricate hadiths or are distant from the hadith and sunnah, we see that they are interested in the narrative of hadith from the early period and that they are interested in the hadith narration from the early period. As a result of the activities of codification, some hadith journals such as al-Câmiu's-sahih were created and these works have survived until today. It is problematic to see how a narrator chain follows the majority of these hadith sources from the time of royalty to the present day. Therewithal , Ibadis see the narrators reliable and the narratives narrating the hadiths in these sources, worked with hadiths, faith , worship and adoption of the said rumors as evidence in the matter.

In particular, they considered Rabî's al-Câmiu's-sahih as the most authentic hadith book in terms of health and reliability. In the text of the hadiths in this work, which is the most popular hadith corpus of Ibadiyya, Imam Malik's Muvatta, Ahmed b. It is possible to say that Hanbal had significant similarities with Musnad, Imam Bukhari and Muslim with Sahihayn. Namely, the majority of the narrations in Rabî's al-Câmiu's-sahih are included in the hadith works in terms of the text with different ways. In order to eliminate the problems related to historical adventures of hadith sources belonging to Ibadiyya sect, new studies related to the field need to be done. However, in the last period of Uman Sultanate, many manuscripts have started to emerge and for this reason, the Sultanate encourages the researchers who are working on the culture of the region and the sources of the Ibadiyya sect and provides them with the necessary convenience. We hope that our study, which is a kind of literature study, will contribute especially to those who want to study the sources related to the hadith and circumcision of Ibadiyya sect.

Keywords: Hadith, Ibadis, el-Camiu's- Sahih, al-Mudavvanah, Jabir b. Zayd.

Öz

Hadis tedvin ve tasnif faaliyeti neticesinde özellikle hicri ilk dört asırda hadis edebiyatının en güzel örnek metinleri ortaya çıkmış ve bu eserlerin önemli bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Her ne kadar söz konusu dönemde tam olarak bir mezhepleşme sürecinden söz etmek zor ise de günümüze

kadar gelebilen hadis kaynaklarının ekseriyetinin, sünnî mezheplere müntesip âlimlere ait olduğu söylenebilir. Bununla beraber sünnîler kadar olmasa da diğer İslami fırkaların da hadis rivayetiyle ilgilendiğini ve kendilerine ait hadis kaynaklarının olduğunu ifade etmek gerekir. Hadis rivayeti faaliyetine katılan ve buna bağlı olarak kendisine ait hadis mecmuaları olan mezheplerden biri de İbâdiyye'dir. Hicri ikinci asırdan itibaren hadis tedvin ve tasnif faaliyetine katılan İbâdiyye'nin hadislerle ilgili bazı eserleri, günümüze kadar gelmemiş veya kaybolmuş ise de Rabî' b. Habîb'in el-Câmiu's-sahih adlı eseri günümüze kadar gelebilmiştir. İbâdiyye prensip olarak diğer İslami fırkaların hadis kitaplarını kabul etmekle beraber öncelikli olarak kendi hadis kaynaklarına müracaat etmektedirler. Onlara göre kendi mezhep âlimleri tarafından telif edilen hadis mecmuaları daha sahih ve muteberdir. Bu çalışmamızda erken dönemden itibaren hadis rivayetiyle meşgul olan İbâdiyye'nin ulaşabildiğimiz hadis ve sünnetle alakalı kaynaklarının neler olduğu özellikle kendi kaynakları referans alınarak tespit edilecektir. Ayrıca söz konusu kaynaklar imkân nispetinde rivayet ve dirayet açısından tanıtılacak ve zaman zaman hadis eserleri hakkında gerekli değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İbâdî, el-Câmiu's-Sahih, Müdevvene, Câbir b. Zeyd.

GİRİŞ

Hadislerin yazılması ve belirli esaslar çerçevesinde kitaplara geçirilip tasnif edilme süreci hıfz, kitâbet, tedvîn ve tasnif dönemleri şeklinde incelenmiştir. Hadislerin tedvin ve tasnif faaliyeti, hicri birinci asrın başından itibaren hız kazanmış ve bu süreç, özellikle hicri üçüncü asrın sonuna kadar yoğun olarak devam etmiştir. Buna bağlı olarak hicri ilk dört asırda hadis edebiyatının en güzel örnek eserleri ortaya çıkmış ve bu eserlerin önemli bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Her ne kadar söz konusu dönemde tam olarak bir mezhepleşme sürecinden söz etmek zor ise de günümüze kadar gelebilen hadis kaynaklarının ekseriyeti, Hanefî, Şafîî, Malikî ve Hanbelî mezheplere müntesip âlimlere aittir. Yani günümüzde var olan hadis kaynaklarının ekseriyeti, ehl-i sünnet veya sünnî denilen mezhep âlimleri tarafından oluşturulmuş ve nakledilmiştir. Bununla beraber az da olsa diğer İslamî fırkalar da hadis rivayetiyle ilgilenmiş ve kendilerine mahsus hadis eserleri oluşturmuşlardır. Mesela; Şia'nın, erken döneme ait olduğunu iddia ettikleri kendilerine ait hadis kaynakları mevcuttur.¹ Mu'tezile'nin hadis sünnet konusunda

¹ Geniş bilgi için bk. İbrahim Kutluay, *İmâmiyye Şiâsi'na Göre Cerh ve Ta'dil*, 2. Baskı (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 116-140; Abdullah Ünal, *Şia'da Hadis Usûlü* (İstanbul: İşrak

kendilerine has bir bakış açısı olsa da onların müstakil hadis kaynaklarından söz etmek mümkün gözükmemektedir.² Hâricîlerle ilgili olarak onların hadis uydurdukları, dolayısıyla hadis ve sünnete mesafeli oldukları gibi iddialar olmasına rağmen,³ onların günümüze kadar gelebilen ve sünnele yakınlığıyla bilinen kolu İbâdiyye'nin⁴ ise kendilerine ait hadis kaynakları mevcuttur.

Yayınları, 2008), 55-67; İlyas Üzüm, "Şîa" (Literatür), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 39: 121-123.

² Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 2. Baskı (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 165-215; İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 391-401.

³ Bk. Ahmed b. Ali el-Hâtib el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, thk. Mahmud Tahhân (Riyad: Mektebetu'l-Ma'ârif, 1403), 135; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nuket* (Medine: el-Bahsu'l-İlmî bi'l-Câmi'ati'l-İslâmî, 1984), 2: 852; Mustafâ es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetuhâ fi teşrî'i'l-İslâmî*, 3. Baskı (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1982), 82.

⁴ İbâdiyye mezhebi, hicrî 65 yılında Nafi' b. Ezrâk'ın (ö. 65/685) Hâricî olmayan Müslümanlar hakkında ileri sürdüğü sert fikirlerine katılmayarak Basra'da Abdullâh b. İbâd (ö. 86/705) etrafında toplanan fırka olarak bilinmektedir. Onlar kendilerini daha çok "*el-Muhâkkemetu'l-Ullâ, eş-Şurât, Cemâ'atu'l-Müslimîn, Ehlu'd-Da've, Ehlu'l-İmân ve Ehlu'l-'Adâlet*" olarak isimlendirmişlerdir. İbâdiyye'nin kurucusu olan Abdullâh b. İbâd, Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) ile dostane ilişkiler kurmuş ve hatta ondan Kur'ân ile sünnete göre hareket etmesini talep etmiştir. İbâdilerin Emevîler döneminde şiddetten uzak bir siyaset takip etmesinde Câbir b. Zeyd'in önemli katkısı olmuştur. Ancak Abdullâh b. Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) vefatından sonra İbâdiyye'nin, Emevi yönetimiyle ilişkileri değişmiş ve onlar Haccâc b. Yusuf'un baskılarına maruz kalmışlardır. Başta Câbir b. Zeyd olmak üzere İbâdiyye'nin ileri gelenleri Basra'da hapsedilmiş ve daha sonra "Umân'a sürgün edilmişlerdir. Abbasiler döneminde ılımlı bir politika izleyen İbâdîler, Hâricîler kadar olmasa da zaman zaman dönemin otoriteleriyle savaşımlardır. İbâdîlerin kurmuş oldukları en uzun ömürlü devlet, yaklaşık yüz elli yıl hüküm süren Rüstemi devletidir. Onlara Fatımî devleti (296/909-566/1171) son vermiştir. İbâdîler, zamanla Nükâriyye, Neffâsiyye, Halefiyye, Huseyniyye, Sikkâkiyye ve Fursiyye gibi birçok gruba ayrılmışlardır. Günümüzde İbâdiyye mezhebi, "Umân Sultanlığı'nun resmi mezhebi olmakla beraber, Somali, Cezayir, Tanzanya, Tunus, Libya ve Trablus yaşadıkları mıntikalardır. Geniş bilgi için bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî Ebû Ca'fer, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407), 6: 328 ve dv.; Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Geylanî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1404), 1: 134; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdusselam, (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arab, 1987), 8: 28-29; Ahmed b. Saîd ed-Dercîni, *Tabakâtu'l-meşâyih bi'l-Mağrib*, thk. İbrahim Tallay (Cezâyir: Matbaatu'l-Ba's, ts.), 2: 256; Muhammed Ebû Zehra, *Tarihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ty.), 73-74; Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 105; Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2010), 159-161; Kadir Demirci, *İbâdiyye'nin Hadise Bakışı* (Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019), 23-31; Orhan Ateş, *Günümüüz Ummân İbâdiyyesi* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007), 50-121; İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekkâfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14: 427; Tevhit Bakan, "İbâdîler ve Hadis", *Ekev Akademi Dergisi* 20 (Yaz 2004): 221-240.

Bununla beraber İbâdilerin hadis kaynaklarının pek fazla bilinmediğini söylemek gerekir.

İbâdiyye, erken dönem olarak kabul edilen hicri I. ve II. asırda teşekkülünü tamamlayan mezheplerden biridir. Mezhebe müntesip âlimlere baktığımızda onların hicrî ilk üç asırda hadis rivayeti ile ilgilendiklerini görmekteyiz. Bu mezhebin önemli isimlerinden tabiin tabakasına mensup Câbir b. Zeyd el-Ezdî (ö. 93/711), hadisleri tedvin eden ilk kişilerden birisi olarak kabul edilmektedir. Cabir, hadisleri nakletmekle kalmamış aynı zamanda rivayet ettiği hadisleri kayıt altına da almıştır. Hatta kendi rivayetlerini *Divân* isimli bir eserde toplamış ve bu eser, hadis sahasında tedvin olunan eserlerin ilki olarak görülmüştür. Ancak maalesef bu eser günümüze kadar gelememiştir.⁵ Cabir'in talebeleri olan İbâdî âlimlerden Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime (ö. 145/762) ve Rabî b. Habîb el-Ferâhidî (ö. 175/792) hicri ikinci asrın önemli muhaddisleridir. Rabî b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* ya da *Müsnedu'r-Rabî* olarak bilinen eseri, İbâdiyye mezhebinin en hacimli ve en muteber hadis kaynağıdır.⁶ Yine bu asırda tasnif edilen bir başka mecmua ise Bişr b. Gânim el-Horâsânî'nin (ö. 205/820) *el-Müdevvene* isimli eseridir. Hicri ikinci asırda yaşamış olan İbn Gânim, Rabî b. Habîb ve Ebû Ubeyde'nin talebeliğini yapmış ve İbâdî âlimlerin görüş ve hadis rivayelerini bir araya getirmiştir.⁷ Hicri üçüncü asırda da hadis alanında eser telif eden İbâdî âlimler mevcuttur. Bunlardan biri de İbâdîler arasında önemli bir tarihçi olarak kabul edilen Ebû Süfyan Mahbûb b. Rahîl'dir (ö. 230/ 844).⁸

Hicri ilk asırlardan itibaren hadis ilminde tedvin ve tasnif faaliyetine katılmış olan İbâdiyye mezhebine ait tüm eserleri, farklı sebeplerle günümüze kadar gelmemiş ise de Rabî'nin *el-Câmiu's-sahih* ve İbn Gânim'in *el-Müdevvene'si* gibi şümüllü mecmualar günümüze gelebilmiştir. İbâdiyye prensip

⁵ Bk. İbn 'Abdilberr en-Nemrî el-Kurtûbî, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî*, thk. ez-Zuheyrî (Suudi Arabistan: Dâru'l-İbni'l-Cevzî, 1994), 1: 320; 'Amr Halîfe Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-ibâdiyye*, trc. Mihâil Hûrî (Beyrut Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 2001), 79-80, 126; Martin H. Custers, *Bibliyografya el-İbâdiyye*, trc. Muhaymid Umâdî ve Hatice Kerir ("Umân Sultanlığı: Vizâretu'l-Evkâf ve Şu'ûnu'd-Dîniyye, 2012), 2: 98-99; Salih b. Ahmed b. Yusuf el-Bus'îdî, *Rivâyetu'l-hadis 'inde'l-ibâdiyye* (Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu Âlî'l-Beyt, 1998), 31-32.

⁶ Ahmed b. Saïd eş-Şemmâhî, *Siyeru's-Şemmâhî* (Kahire: el-Metba'atu'l-Bârûniyye, 1301), 1: 119; M. Fuad Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî* (B.y.: Vizâretu't-Talîmî'l-Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslamiyye, 1991), 1: 171-172; Bünyamin Erul, "Rabî b. Habîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34: 494-495; Ahmet Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rabî b. Habîb'in Müsned'i* (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları 2018): 99 ve dev.

⁷ Bk. Bişr b. Gânim el-Horâsânî, *Müdevvenetu ibni Gânim* ("Umân Sultanlığı: Vizâretu'l-Evkâf ve Şu'ûnu'd-Dîniyye, 2011), 1; Nâmî, *Dirâsât*, 133.

⁸ Custers, *Bibliyografya*, 2: 702-710.

olarak diğer İslam Mezheplerin hadis kitaplarını kabul etmekle beraber öncelikli olarak kendi hadis kaynaklarına müracaat etmektedirler. Onlara göre kendi mezhep âlimleri tarafından telif edilen hadis mecmuaları daha sahih ve muteberdir. Ancak onlar, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere, diğer muhaddislerin eserlerini de başvuru kaynağı olarak kabul edip gerektiğinde bu eserlerdeki rivayetleri kullanmaktadırlar.

Bu çalışmamızda erken dönemden itibaren hadis rivayeti ile meşgul olan İbâdiyye'nin hadis ve sünnetle alakalı kaynaklarının neler olduğu, özellikle kendi kaynakları referans alınarak tespit edilecektir. Çalışmamızın amacı, İbâdî âlimler tarafından telif edilen ve yine bu mezhep tarafından müracaat kaynağı olarak kabul edilen özellikle erken döneme ait hadis kaynaklarını tespit etmektir. Bununla beraber tespit edilen eserler imkân nispetinde rivayet ve dirayet açısından tanıtılacak ve zaman zaman kaynaklar hakkında gerekli değerlendirmelerde bulunulacaktır. Şimdi tespit edebildiğimiz kadarıyla İbâdiyye'nin erken dönem hadis kaynaklarını, kronolojik sıralamaya göre tanıtmak istiyoruz. Yaptığımız bu çalışma tespit edebildiğimiz kaynaklarla sınırlı kalmıştır.

1. CÂBİR B. ZEYD'İN (Ö. 93/711) ESERLERİ

Tabiûnin meşhur simalarından ve Ebû Şa'sâ lakabıyla daha çok tanınan Câbir b. Zeyd el-Ezdî (ö. 93/711), başta Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687), Hz. Aişe (ö. 58/677), Ebu Hureyre (ö. 57/ 676) ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) olmak üzere birçok sahabeyle görüşme imkânı bulmuş ve onlardan hadis rivayet etmiştir.⁹ Câbir b. Zeyd, ilim açısından İbn Sîrîn (ö. 110/728) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ile aynı mertebede bir âlim olarak görülmüştür.¹⁰ Hem Sün-nî hem de İbâdî kaynaklara göre sika olan Câbir b. Zeyd, hicrî birinci asrın sonunda vefat etmiştir.¹¹ Her ne kadar Sünnî bazı kaynaklarda Câbir b. Zeyd'in

⁹ Bk. Halîfât 'İvaz Muhammed, *el-Uşûlu't-târihiyye li'l-fırkati'l-ibâdiyye*, 3. Baskı ("Umân Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî, 1994), 14-16; Bekir b. Said A'veşt, *Dirâsâtun islâmiyyetun fi usûli'l-ibâdiyye*, 3. Baskı (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 16; Yahya b. Muhammed Bekûş, *Fıkhu'l-İmam Câbir b. Zeyd* ("Umân Sultanlığı: Mektebetu't-Dâmir, 2014), 9-78; İsmail L. Çakan, "Câbir b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 537-538.

¹⁰ İbn Abbâs ve Enes b. Mâlik, Câbir b. Zeyd hakkında övücü ifadeler kullanmışlardır. Geniş bilgi için bk. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Tarihu'l-kebir* (Haydarabad: Dâiretu'l-Maârif el-Osmâniyye, ts.), 2: 204; Şemsuddin Ebû Abdillâh ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmu'n-nubelâ*, 9. Baskı (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993), 4: 482; Dercînî, *Tabakât*, 2: 205.

¹¹ Bk. Muhammed b. Munî', İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kubrâ* (Beyrut: Dâr Sâdir, ts.), 7: 182 Abdurrahman b. Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, 1952), 2: 494-495; Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *es-Sikât*, thk. Seyyid Şerefuddin Ahmed (B.y.: Dâru'l-Fikr, 1975), 4: 101-102; Dercînî, *Tabakât*, 2: 209; Zehebî, *Siyer*, 4: 481.

İbâdîlerle bir ilgisi olmadığı rivayet edilmiş olsa da¹² İbâdî kaynaklara göre Câbir b. Zeyd, mezhebin en önemli ilim adamı olarak kabul edilmiştir.¹³ İbâdiyye mezhebi ismen Abdullah b. İbâd'a izafe edilse de itikadî ve fikrî bakımdan mezhebin asıl kurucusu Câbir b. Zeyd olarak görülmüştür.¹⁴ Aslında İbâdiyye'nin en önemli hadis mecmuası Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahihî*'ne bakıldığında hadislerin ekseriyetinin Câbir b. Zeyd kanalıyla nakledildiği görülecektir.¹⁵ Şimdi de Câbir b. Zeyd'e ait olduğu söylenen hadis kitapları ya da rivayetleri işlemek istiyoruz.

1.1 Divân

Câbir b. Zeyd, hadisleri ilk defa *Divân* adlı bir eserde toplayan kişi olarak kabul edilmiştir.¹⁶ Maalesef Cabir'in muhtemelen hicri birinci asra ait olduğu zannedilen söz konusu hadis kitabı, sonraki asırlarda kaybolmuştur. Bu eser günümüze kadar gelme imkânı bulamamıştır. Bununla beraber bazı İbâdî kaynaklarda Cabir'in vefatından sonra *Divân* adlı eserinin talebesi İbâdî muhaddis Ebû Ubeyde ve daha sonra onun da öğrencisi Ebû Süfyân'ın elinde mevcut olduğu, *Divân*'ın belli bir dönem Harun Reşid (ö. 193/809) zamanında Bağdat Kütüphanesinde korunduğu rivayet edilmektedir. Bazı kaynaklarda *Divân*'ın bir katır yükü hacminde olduğu rivayet edilmiştir. Günümüzde *Divân*'a ait Tunus Cerbe Kütüphanesinde "*Kitabu's-Salât*" ve "*Kitâbu'n-Nikâh*" gibi bazı bölümlerin yazma halinde mevcut olduğu, çağdaş bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.¹⁷

1.2 el-Ahbâru'l-mekâti' 'an Câbir b. Zeyd

Hicrî altıncı asırda yaşamış İbâdî âlimlerden Ebû Yakûb Yûsuf b. İbrahim el-Vârcelânî (ö. 570/1174)¹⁸, Câbir b. Zeyd'e izafe edilen ve

¹² Konuyla alakalı geniş bilgi için bk. Buhârî, *Tarih*, 2: 204; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4: 101.

¹³ Dercînî, *Tabakât*, 2: 205; Custers, *Bibliyografya*, 2: 97.

¹⁴ A'veşt, *Dirâsât*, 16; Halîfât, *el-Uşûl*, 9-13.

¹⁵ Rabî' b. Habîb ve önemli eseri hakkında bilgi verilecektir.

¹⁶ Custers, *Bibliyografya*, 2: 97; Abdullah Mahmud Şehâteh, *el-İmam Câbir b. Zeyd ve mevâkifuhu'l-fikhiyye* (Kahira: Dâr Garip, 2000), 15.

¹⁷ Dercînî, *Tabakât*, 1: 80-82; Nâmî, *Dirâsât*, 2: 86; Ferhat b. Ali el-C'îbirî, *el-Bu'du'l-hadarî li akideti 'inde'l-İbâdiyye* (Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 1991), 50; Muhammed b. Mustafa Şerîfî, *Muhadarât fi tarihi't-Teşrii'l-İslamî*, (el-Karâr: Ma'hedu'l-hayat, 2012), 63; Demirci, *İbâdiyye'nin Hadise Bakışı*, 75-79.

¹⁸ Cezayir'in güneyinde İbâdiyye mezhebinin önemli merkezlerinden Vercelân şehrinde (500/1106) yılında doğmuş. Tefsir, fıkıh, hadis, kelâm, tarih, siyer, Arap dili ve edebiyatı sahasında yaşadığı dönemde İbâdîlerin önemli âlimlerinden sayılmıştır. Hicri altıncı asırda özellikle İbâdî hadis kaynaklarının derlenip nakledilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Günümüze ulaşan birçok eseri mevcuttur. Geniş bilgi için bk. Dercînî, *Tabakât*, 2: 491-495; Şemmâhî, *Siyer*, 1: 443-444; Custers, *Bibliyografya*, 1: 756-757; Mustafa Salih Bâcû, "*Vârcelânî*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 50-51.

“*el-Ahbâru’l-Mekâti’ an Câbir b. Zeyd*” ismiyle bazı rivayetleri, Rabî b. Habîb’in *el-Câmiu’s-Sahih* adlı eserine üçüncü cilt olarak eklemiştir.¹⁹ Vârcelânî, Câbir b. Zeyd’e ait olduğu söylenen bu rivayetleri kimlerden veya nereden aldığını ise belirtmemiştir. Bu rivayetler kimlerin vasıtasıyla Vârcelânî’ye ulaşmıştır veya kendisinin nasıl bir nüshadan yararlandığını maalesef bilemiyoruz. Bu konuda İbâdî kaynaklarda da herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Câbir b. Zeyd ile Vârcelânî arasında yaklaşık olarak beş asır gibi uzun bir zaman dilimi vardır ve her ikisi arasında herhangi bir sened zinciri bulunmadığından rivayetlerin Cabir’e aidiyeti problemi devam etmektedir.

Câbir b. Zeyd’e izafe edilen söz konusu rivayetlere baktığımızda rivayetler arasında bir konu bütünlüğü olduğu dikkat çekmektedir. Rivayetlerdeki konu birlikteliği, onların belli bir kaynaktan alındığı izlenimi vermektedir. Zira rivayetlerdeki muhteva daha çok iman, şirk, nifak ve salih amelle ilgili olup bir bütünlük arz etmektedir. Bu rivayetlerin Cabir’in kaybolan *Divanı*’ndan alınmış olması mümkün müdür? Tabi ki bu soruya kesin cevap vermek zordur. Çünkü isnat açısından bunu ispat etmek mümkün gözükmemektedir.

Eserde yer alan bir rivayetin üslubuna bakıldığında hadislerin Câbir tarafından değil de başkası tarafından yazılmış olduğu izlenimi vermektedir: “*Câbir b. Zeyd Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet etti: “Zanî, zina ederken mümin olarak bu fiili yapmaz.” Bir adam dedi ki “Ey Ebâ Şa’sâ! Kişi mümin olarak zina eder.” Câbir adama şunları söyledi: Vallahi eğer Ömer b. Hattâb sana yetiştseydi Allah’ın veli kuluna zina iftirasında bulunduğun için sana had cezası uygulardı. Zira Allah (cc) kitabında şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Allah iman edenleri korur”*²⁰ (el-hac, 22/38). Bu rivayetdeki üslup, hadisi nakleden kişinin Câbir b. Zeyd değil de bir başka ravi olduğu izlenimi vermektedir.

Vârcelânî, Câbir b. Zeyd’e izafe edilen bu rivayetleri Rabî b. Habîb’in eserine alırken herhangi bir tasnife tabi tutmamıştır. Hadisleri, belli bir kitâb veya bâb başlığı altında olmaksızın rastgele sıralamıştır. Eserde 82 rivayet yer almıştır ve bu rivayetlerin ekseriyeti marfûdur. Bazen de hadisi bir sahabinin rivayet etmiştir. Hz. Ömer, Ebû Huzeyfe ve İbn Ömer’e izafe edilen 7 adet mevkuף rivayet vardır.²¹ Rivayetler içerisinde az da olsa tabiinin sözlerine de yer verilmiştir.²² Rivayetlerden merfû olanların başında genellikle “*Câbir*

¹⁹ er-Rabî b. Habîb b. ‘Amr, el-Ezdî, *el-Câmiu’s-Sahih müsnedu’l-imâm er-Rabî b. Habîb*, trt. Yusuf b. İbrahim el-Vârcelânî (Beyrut: Daru’l-Feth, ts.), h. nr.: 924-1004.

²⁰ Rabî, *el-Câmi’*, h. nr.: 992.

²¹ Rabî, *el-Câmi’*, h. nr.: 929, 930, 931, 932, 933, 951.

²² Rabî, *el-Câmi’*, h. nr.: 935, 952.

b. Zeyd 'ani'n-Nebi" veya "Câbir b. Zeyd enne'n-Nebi" ifadeleri kullanılmıştır.²³ Dolayısıyla Câbir, rivayetlerin ekseriyetini doğrudan Hz. Peygamber'den mürsel olarak nakletmiştir.

Câbir b. Zeyd'in mürsel olarak naklettiği rivayetlerindeki muhteva, daha çok iman ve ona bağlı konular hakkındadır. Bu durum aslında hicri ikinci asırda daha çok öne çıkan konuların imanla ilgili itikadî meseleler olduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak Câbir b. Zeyd de öncelikli olarak imanının ne olduğu, iman amel ilişkisi, kebâir meselesi, şirk ve münafıklık gibi konular hakkındaki rivayetleri bir araya getirmiş olabilir. Nakledilen rivayetler arasında dikkat çeken konulardan birisi Mürcie ve Kaderiyye fırkalarını kötüleyen rivayetlerdir. "Mürcie, ehl-i kible'nin Yahudileridir. Çünkü onlar günah-kârları cennet ehlinden saydılar. Yahudilerin dedikleri gibi azap sadece birkaç gün bize dokunacak dediler."²⁴ Diğer bir rivayet ise şudur: "Mürcie ve Kaderiye'den Allah'a sığınırım. Allah ve Peygamberi her ikisinden (fırkadan) uzaktır."²⁵ Kanaatimizce bu tür rivayetler söz konusu dönemdeki tartışmaların bir yansımasıdır. Fırkaların birbirlerini kötülemek ve üstünlük sağlamak için kullandıkları rivayetler olması ihtimal dâhilindedir.²⁶

Rivayetlerde dikkat çeken konulardan biri de büyük günah işleyen kişilere şefaatin olmayacağı hususudur. Hz. Peygamber'den şu hadis rivayet edilmiştir: "Şefa'at, ümmetimden ehl-i kebâire (büyük günah işleyenlere) değildir."²⁷ Câbir bu rivayetin Kur'an'a daha muvafık olduğunu belirterek diğer hadis kaynaklarında kıyamet günü şefaatin büyük günah işleyenlere olacağını ifade eden "Şefa'atim, ümmetimden kebâir (günah) işleyenleredir"²⁸ rivayetinin yanlış anlaşıldığını, hadisteki kebâir günahlardan kastın zina, hırsızlık, cinayet ve içki içmek gibi günahlar olmadığını belirtmiştir. Câbir kendi iddiasını desteklemek için ayrıca Enes b. Malik'ten şu rivayeti de nakletmiştir: "Sizler bazı

²³ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 924-928.

²⁴ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 944.

²⁵ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 974.

²⁶ Murcie'yi kötüleyen rivayetlerin mevzu olduğu hususuyla ilgili bk. Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî Ebu'l-Farac, *Mezuât*, thk. A. Muhammed Osman (b.y.; y.y., 1996), 276-277.

²⁷ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 1004.

²⁸ Süleyman b. Davud et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin (Mısır: Daru Hicra, 1999), h. nr.: 512; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut (b.y.: Müessesetu'r-Risâle, 2001), 20: 439; Süleyman b. Aş'as Ebû Dâvûd, *Sünen* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l Arabî, ts.), 4: 379.

günahlar işliyorsunuz ki sizin gözünüzde bunlar kıl kadar ufaktır. Hâlbuki biz bu günahları, Hz. Peygamber zamanında büyük günahlardan sayardık.”²⁹

Cabir’in yukarıda şefaatin ehl-i kebir için olmadığını ifade eden rivayeti, başka hadis kaynağında tespit edemedik. İbâdiyye mezhebini diğer fırkalardan ayıran hususlardan birisi de şfaat meselesi olmuştur. Birçok hadis kaynağında Hz. Peygamber’in kıyamet günü ümmetinden günahkârlara şfaat edeceği hususuyla alakalı rivayet yer almasına rağmen İbâdiler, bu rivayeti kabul etmemişler ve kendi görüşlerini Cabir’in yukarıda söz ettiğimiz rivayetine dayandırmışlardır.

Sünni hadis kaynaklarında Câbir b. Zeyd’den rivayet edilen yaklaşık otuz civarı hadis mevcuttur.³⁰ Câbir’e izafe edilen yukarıdaki mürsel rivayetler, şayet Sünnî âlimlerin telif ettikleri hadis mecmualarında geçen rivayetlerle metin açısından karşılaştırılırsa daha faydalı sonuçlar elde edilebileceği kanaatindeyiz. Böyle bir karşılaştırma yapmamız bu tür bir makalenin hacmini aşacağından konuya işaret etmekle yetinmek istiyoruz.

2. EBU UBEYDE’NİN (ö. 145/762) RİVAYETLERİ

Câbir b. Zeyd’in büyük talebelerinden ve İbâdiyye mezhebinin en önemli simalarından birisi olan Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime, hocası Câbir’den sonra İbâdilerin önemli hadis ve fıkıh âlimidir. Câbir b. Zeyd dışında Damâm (ö. 150/767), Suhâr el-’Abdî (ö. 95/713) ve Ca’fer b. es-Semmâk el-’Abdî’den (ö. 102/720) de ilim hadis rivayet etmiştir. Kaynakların naklettiğine göre Ebu Ubeyde, hocası Câbir b. Zeyd’in görüştüğü bazı sahabilerle bizzat görüşmüş ve onlardan hadis rivayet etme imkânı bulmuştur.³¹ Ebu Ubeyde, Emevî yönetiminin baskılarından kurtulmak için Basra’da gizlice kurmuş olduğu medreselerde dersler vermiş ve bu okullarda İbâdilerin önemli dâîleri (mezhebin görüşlerini tebliğ edenler) yetişmiştir. Tahminen hicrî 145 yılında vefat eden Ebu Ubeyde, uzun yıllar Yusuf b. Haccâc tarafından Basra’da hapsedilmiş ve ancak Haccâc’ın ölümünden sonra hapisten çıkabilmiştir.³²

Câbir b. Zeyd, Ebu Ubeyde ve Rabî’ b. Habîb (Ö. 175/792), İbâdiyye’nin hicri birinci ve ikinci asırdaki en önemli üç muhaddisidir. İbâdî muhaddis

²⁹ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 1004.

³⁰ Câbir b. Zeyd’den rivayet edilen hadisler için bk. Hanbel, *Müsned*, 3: 347, 398, 420, 4: 255, 273, 281, 293; Ebû Dâvud, “Salât”, 112; Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, 2. Baskı (Haleb: Mektebetu Matbuâtü’l-İslâmî, 1986), “Tahâret”, 146.

³¹ Nâmî, *Dirâsât*, 95-96.

³² Dercîni, *Tabakât*, 2: 238; Şemmâhî, *Siyer*, 1: 87-88; Nâmî, *Dirâsât*, 96; Mübarek b. Abdillâh b. Hamid er-Râşidî, *el-İmâm Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Fıkıhu* (‘Umân Sultanlığı, Metâbiu’l-Vefâ, 1996), 30-37.

Rabî b. Habîb, Ebu Ubeyde'nin talebesidir ve naklettiği rivayetlerin çoğunu Ebu Ubeyde kanalıyla almıştır. Hatta Rabî' *Müsned*'indeki hadislerin çok azı hariç neredeyse tamamına yakını Ebu Ubeyde'den nakledilmiştir.³³

Ebu Ubeyde'den günümüze müstakil olarak ulaşan herhangi bir hadis kitabı mevcut değildir. Ancak İbâdiyye'nin en önemli hadis mecmuası olan Rabî'in *Müsned*'inin ravisi durumundadır. Rabî'in *Müsned*'inde yer alan 742 rivayetin, 646 tanesi Ebu Ubeyde'den nakledilmiştir.³⁴ Bu durum Ebu Ubeyde'nin İbâdîler için hadis rivayetinde ne denli önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Buna mukabil Ebu Ubeyde diğer muhaddisler tarafından pek bilinmemektedir.³⁵ Bu kadar rivayete sahip bir ravinin tanınmamış olması şaşırtıcı bir durumdur. Ebu Ubeyde'nin naklettiği hadisler ve fetvaları İbâdî kaynaklarda serpilmiş olarak günümüze gelmiştir. Neredeyse her İbâdî fıkıh ve hadis kaynağında mutlaka Ebu Ubeyde'ye isnad edilen görüş, fetva veya rivayetler vardır.

Ebu Ubeyde'ye izafe edilen eserler şunlardır:

1. *Mecmuâtu Ehâdis*: Ebu Ubeyde'nin hocalarından Câbr b. Zeyd, Suhâr el-'Abdî ve Ca'fer b. es-Semmâk el-'Abdî'den yapmış olduğu rivayetlerdir. Bu rivayetler, İbâdî fıkıh ve hadis kaynaklarında serpilmiş olarak mevcuttur.
2. *Mesâilu Ebî Ubeyde*: Bu eser onun fetvalarını içermektedir. Mubarek er-Raşîdi, bir doktora çalışması olarak Ebu Ubeyde'nin fıkıh

³³ Rabî b. Habîb'in *Müsned*'indeki isnadlara bakıldığında bu durum açıkça gözükmektedir.

³⁴ Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı*, 176.

³⁵ Ebu Ubeyde'nin isminden, Yahyâ b. Ma'în, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi erken dönem hadis alimleri az da olsa söz etmişlerdir. Ancak daha sonraki dönemlerde bazı kaynaklarda Ebû Ubeyde mechûl birisi olarak belirtilmiştir. Onun söz konusu rivayetlerinden bahseden herhangi bir kaynağa rastlamadık. Bk. Ebû Zekeriyya Yahya b. Ma'în, *Târihu İbni Ma'în* (Rivayetu't-Devrî), thk. A. Muhammed Nur Seyf (Mekke: Merkezi Bahsi'l-İlmî ve Turâsî'l-İlmî, 1979), 4: 199; Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetu'r-Ricâl*, thk. Vasiyullâh b. Muhammed Abbâs, 3. Baskı (Riyad: Dâru'l-Hâni, 2001), 3: 11; Buhârî, *et-Tarih*, 271. Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 6: 419.

konularıyla alakalı görüşlerini bir araya getirmiştir. Eser, *el-Îmâm Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Fıkhuhu* ismiyle matbudur.³⁶

3. *Kitâbu'z-Zekât*: Bu eser, müellifin zekât hakkında vermiş olduğu fetvaları içermektedir.³⁷
4. *Resâilu Ebî Ubeyde*: Yaşadığı dönemde bazı şahıslara göndermiş olduğu mektuplardan ibarettir.

'Umân Sultanlığı'nda İbrahim b. Ali Bû'l Ravâh, Ebu Ubeyde'den nakledilen tüm rivayetleri, *el-Asâru'l-Fıkhıyye li'l-Îmâm Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî* ismiyle cem ve tertip etmiştir. Eser iki cilt halinde fıkıh kitaplarının içeri esas alınarak düzenlenmiştir.³⁸

3. DAMÂM B. ES-SÂİB EL-BASRÎ (Ö. 150/767) VE RİVAYETLERİ

İbâdî âlimlerden olan Damâm b. es-Sâib, Umân'ın en-Nebd bölgesinde doğmuş ve Basra'da Câbir b. Zeyd'e talebelik yapmıştır. Ebu Ubeyde ve Ca'fer b. Semmâk ile beraber Basra'daki üç imamdan biri olarak kabul edilmiştir. Damâm, talebesi Ebu Ubeyde ile beraber Basra'da Emevî valisi Hacâc b. Yusuf tarafından uzun bir süre hapsedilmiştir.³⁹ Câbir b. Zeyd'den çokça rivayette bulunan Damâm, kendisine dini meseleler sorulduğunda; "*Câbir'e sordum, Câbir'e soruldu, Câbir'den işittim, Câbir dedi ki*"⁴⁰ şeklinde cevaplar verirdi. Rabî b. Habib de *Müsned* adlı eserinde Damâm'dan dört hadis nakletmiştir. Bunlardan iki tanesini doğrudan diğer iki rivayeti ise Ebu Ubeyde tarikiyle nakletmiştir.⁴¹

Damâm'ın hocası Câbir b. Zeyd'den yapmış olduğu rivayetler *Rivâyâtü Damâm* ismi adı altında Ebû Sufre Abdülmelik b. Sufra (ö. h. 150-200) tarafından cem edilmiştir. Kaynakların belirttiğine göre eser, toplam olarak 81 sayfa ve iki cüzden oluşup el yazması halindedir. Birinci cüz, *Âsâru'r-Rabî' an Damâm an Câbir* ismi taşımakta olup 51 sayfadan müteşekkildir. İkinci cüz ise *Fütüyâ'r-Rabî' b. Habib*, ismini taşımakta ve 25 bâb başlığından oluşmaktadır.⁴²

³⁶ Bk. Râşidî, *el-Îmâm Ebû Ubeyde*, 1.

³⁷ Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime, *Risâletü Ebî Kerîme fi'z-zekât* ('Umân Sultanlığı: Vizâretü't-Turasi'l-Kavmi, 1982), 3-26.

³⁸ İbrahim b. Ali Bû'l Ravâh, *el-Asâru'l-Fıkhıyye li'l-Îmâm Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî* ('Umân Sultanlığı: Vizâretü'l Evkâf ve Şu'ûnu'd-Diniyye, 2017), 122.

³⁹ Dercîni, *Tabakât*, 2: 246-248; Şemmâhî, *Siyer*, 87-88; Custers, *Bibliyografya el-İbâdiyye*, 2: 675.

⁴⁰ Dercîni, *Tabakât*, 2: 246.

⁴¹ Rabî, *el-Câmi'*, h.no: 112, 153, 520, 688.

⁴² Eser, Bârûniyye Kütüphanesinde el yazması halinde mevcuttur. Bk. Custers, *Bibliyografya el-İbâdiyye*, 2: 676.

Görüldüğü gibi *Rivayâtu Damâm* isimindeki eser, aslında iki kısımdan meydana gelmiştir. Birinci kısım Rabî'in Dumâm'dan yaptığı naklettiği rivayetlerdir. İkinci kısmı ise isminden de anlaşıldığı üzere Râbî'in fetvalarından müteşekkildir. Her iki kısım birbirlerinden ayrı müstakil birer kitaptır.

Son dönemlerde el-yazma halinde olan bu eser, Rabî b. Habîb'e izafe edilerek iki ayrı eser şeklinde tahkik edilmiştir. Eserin birinci kısmı halen 'Umân Sultanlığı baş müftü yardımcısı olan Kahlan al-Kharusi tarafından *Âthar al-Rabî b. Habîb Edition And Study* ismiyle Oxford Üniversitesinde bir doktora çalışması olarak tahkik edilmiştir.⁴³ Eserin geri kalan ismi ise Talâl b. Halife Âl Abdüsselam tarafından *Futyâ'r-Rabî b. Habîb* ismiyle yüksek lisans çalışması olarak tahkik edilmiştir.⁴⁴ Eserler Rabî'e izafe edildiği için biz de her iki eseri Rabî'in eserleri başlığı altında işleyeceğiz.

4. RABÎ B. HABÎB'İN (Ö. 175/792) ESERLERİ

4.1 Müsnedu'r-Rabî/el-Câmiu's-Sahîh

İbâdî kaynaklara göre Rabî b. Habîb, hicri ikinci asrın ikinci yarısında vefat etmiş en önemli hadis âlimlerinden birisidir. Hatta mezhebe göre, Rabî b. Habîb- Ebû Ubeyde – Câbir b. Zeyd senediyle nakledilen rivayetler, en muhterem isnad "*es-silsiletu'z-zehebiyye*" olarak görülmüştür. Rabî b. Habîb ismi, Sünnî kaynaklarda özellikle Yahya b. Ma'în (ö. 233/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) gibi erken dönem muhaddislerin eserlerinde az da olsa geçmektedir. Yahya b. Ma'în ve İbn Hibbân, Rabî'i sika bir ravi olarak değerlendirmişlerdir. İmam Buhârî ise ravi hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmadan kısaca tanıtmakla yetinmiştir.⁴⁵

Rabî b. Habîb'in söz konusu bu eseri, İbâdiyye'nin ana hadis kaynağıdır. *el-Câmiu's-Sahîh* veyahut *Müsnedu'r-Rabî* olarak da tanınan kitap, İbâdiyye mezhebi nezdinde Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih eserdir. İbâdî kaynaklara göre bu eser, hicri ikinci asırda telif edilmesine rağmen hicri altıncı yüzyılda İbâdî âlim el-Vârcelânî (ö. 570/1174) tarafından ortaya çıkartılmış ve eser yeniden tasnif edilmiştir.⁴⁶ İbâdî kaynaklarda eserin Vârcelânî tarafından altıncı (hicri) asırda bulunduğu ve onun eseri yeniden tertip ettiği bilgisi

⁴³ Kahlan al-Kharusi, *Âthar al-Rabî b. Habîb Edition And Study* (Harrassowitz Verlag Wiesbaden: Deutche Morgenlandische Gesellschaft, 2016), 23-127.

⁴⁴ Rabî, *Futyâ'r-Rabî b. Habîb*, thk. Talâl b. Halife b. Hamed Âl-Abdusselam, 1. Baskı ('Umân Sultanlığı: Zâkiretu 'Umân 2017), 89-180.

⁴⁵ İbn Ma'în, *Târih*, 3: 353, no: 1711; Buhârî, *Tarih*, 3: 277. Ayrıca geniş bilgi için bk. Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı*, 59-62.

⁴⁶ Şemmâhî, *Siyer*, 119; Custers, *Bibliyografya*, 1: 768-769; 2: 400; 40; Erul, "Rabî b. Habîb", 34: 494-495; Demirci, *İbâdiyye'nin Hadise Bakışı*, 84-87.

dışında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Kaynaklarda eserin ravileri hakkında bazı tahmini bilgiler olsa da Rabî ile Vârcelânî arasındaki sened halkası eksik kalmaktadır.⁴⁷

Eserin ilk baskısı, Vârcelânî'nin tertibiyle "*Kitabu't-tertib fi's-sahihi min hadisi'r-rasûl*" ismiyle 'Umân Sultanlığı'nın'da yapılmıştır. Ayrıca sonraki yıllarda eser, *el-Câmiu's-sahîh* ya da *Müsnedü'r-Rabî b. Habîb* ismiyle birçok defa basılmıştır.⁴⁸

el-Câmiu's-Sahîh, sünen kitaplarının düzeni tarzında tasnif edilmiş olup eserde toplam 750 civarı rivayet bulunmaktadır. Kitâbu'l-ıman ile başlar, tahâret, salât, savm zekât, hac, cihat, cenâiz, nikâh, ezkâr, talak, ahkâm, buyû, eymân, eşribe ve adâb gibi birçok kitaptan oluşmaktadır. Eserde rivayetlerin ekseriyeti, Rabî - Ebû Ubeyde - Câbir b. Zeyd - sahâbi isnadıyla nakledilmiştir.⁴⁹ Eserdeki hadislerin çoğu, metin açısından İmam Malik (ö. 179/795), Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim (ö. 261/875) gibi diğer muteber hadis kaynaklarında tespit etmek mümkündür.⁵⁰ Rivayetler sened açısından daha çok muttasıl ve merfûdur. Hicri ikinci asırdaki hadis mecmularında munkatî rivayetler daha çok olmasına rağmen Rabî'in kitabındaki rivayetler genellikle muttasıldır. Hadislerin daha çok belli bir senedle nakledilmiş olması bunun başlıca nedeni olarak görmek mümkündür.⁵¹

İbâdî âlimler tarafından eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar içerisinde Ebu Sitte'nin (ö. 1088/1677) *Hâşiyetu Ebî Sitte 'alâ kitâbi't-tertib* ve Nureddin es-Sâlimî'nin (ö. 1326/1908) *Şerhu'l-Câmi's-Sahîh* isimli çalışmaları önemlidir.⁵²

Özellikle İbâdîlerce eserin; en sahih hadis kaynağı olarak görülmüş olması, yine eserin hicri ikinci asır dediğimiz erken döneme ait olma olasılığı ve eserin metin açısından diğer hadis mecmualarıyla önemli benzerlik içerisinde olması gibi hususlar, kanaatimizce Rabî'in bu eserini daha da önemli hale getirmektedir.⁵³ Her ne kadar İbâdî kaynaklar eserdeki tüm rivayetleri

⁴⁷ Bk. Sa'id b. Mabrûk el-Kannûbî, *er-Rabî b. habîb mekânetuhu ve müsneduh* ("Umân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995), 61.

⁴⁸ Custers, *Bibliyografya*, 2: 406-433.

⁴⁹ Eserin rivayet ve dirayet açısından değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bk. Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı*, 78-264.

⁵⁰ Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı*, 250-275.

⁵¹ Demirci, *İbâdiyye'nin Hadise Bakışı*, 84-87; Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı*, 198-199.

⁵² Custers, *Bibliyografya*, 2: 408-420.

⁵³ Rabî b. Habîb'in eserinde yer alan rivayetlerin önemli bir kısmı, metin olarak diğer hadis kaynaklarında yer almıştır. Yapılan bir doktora çalışmasına göre Rabî'in *Müsned*'indeki

sahih olarak görse de eserde sıhhat açısından birbirlerinden farklı rivayetlerin olduğunu söyleyebiliriz. Hadislerin bir kısmında Rabî' tamamen teferrüt etmiştir ve rivayetler diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Bazı hadis metinlerinde diğer hadis kaynaklarındaki rivayetlerden farklı ziyadeler mevcuttur. Bazı hadisler ise yine Sünnî hadis kaynaklarında mevzû' olarak görülmüştür.⁵⁴

4.2 Ba'du Ahâdîsi'n-Nebevîyye ve'l-Âsâru'l-Mervîyye 'an Ba'dî's-Sahâbe

Rabî'in eseri olan bu eser yine Vârcelânî tarafından *el-Câmiu-Sahîh'e* üçüncü cilt olarak eklenmiştir. Eserde kitâb dediğimiz ana başlıklar kullanılmamıştır. Ancak birçok farklı bâb başlıkları konulmuş ve bu başlıklar altında toplam 140 rivayet yer almıştır.⁵⁵ Eserde büyük günah işleyenlerin durumu, imanın tanımı, kabir azabı, şehitler, imamet, emire itaat, rü'yetullah, şefaât ve Allah'ın sıfatları konuları hakkında birçok rivayet yer almıştır. Aslında bu eser, İbâdîlere muhalif olanlara reddiye şeklinde yazılmıştır. Dolayısıyla kullanılan rivayetlerde çoğu zaman sened kullanılmamış ve muhalif olan

rivayetlerin yaklaşık olarak yüzde ellisi İmam Mâlik'in *Muvatta'* ve yüzde yetmiş de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'* inde yer almıştır. Bk. Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı*, 250-274.

⁵⁴ Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı*, 212-244.

⁵⁵ Eserde sadece İbâdî kişilerden değil diğer İslami fırkalara mensup ravilerden de hadis alınmıştır. Bu durum, İbâdîlerin diğer fırkalara bakışı hakkında bizlere bilgi vermektedir. Bk. Demirci, *İbâdiyye'nin Hadise Bakışı*, 88.

düşünce çürütölmeye çalışılmıştır. Rabî'in muhalifleriyle yaptığı tartışmalar-
da kullandığı bâb başlıklarından bazıları şu şekildedir:

*"Ehli kebâir, kâfir değildir diyenlerin aleyhinde delil."*⁵⁶

*"İman, amel olmadan sadece sözdür diyenlerin aleyhinde delil."*⁵⁷

*"Ehli kiblede olanın cenaze namazı kılınmaz diyenin aleyhinde delil."*⁵⁸

*"Allah'ın zatı hakkında düşünmenin yasaklanması."*⁵⁹

*"Kaderiyye ve Mürcie fırkaları aleyhindeki rivayetler."*⁶⁰

*"Allah'ı yüceltmek ve onu herhangi bir varlığa benzetmemek."*⁶¹

*"Allah'ın sıfatları hakkındaki rivayetler."*⁶²

*"Rahmân 'arşa istiva etti ayeti."*⁶³

Eserde sened kullanımına pek dikkat edilmemiştir. Az da olsa muttasıl isnatlar bulunmakla beraber senetlerde ravi düşmesi, meçhul ve müphem ifadelere yer vermek ve senedde temrîz sığasını kullanmak eserde gözüken zayıf hususlardır. Örnek olarak şu senetleri verebiliriz:

Kâle'r-Rabî' kâle Câbir b. Zeyd yurvâ 'an Rasulillah...⁶⁴

Ve kâle Rasulullah...⁶⁵

Kâle'r-Rabî' belağeni 'an Rasulillah...⁶⁶

Kâle'r-Rabî' se'ele reculun 'an Ebâ Zer...⁶⁷

Ve suile'n-Nebî...⁶⁸

Hadisler daha çok İbn Abbas kanalıyla nakledilmiş olsa da başta dört halife Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali olmak üzere Aişe, Enes b. Mâlik, İbn

⁵⁶ Rabî', *el-Câmi'*, 1: 198.

⁵⁷ Rabî', *el-Câmi'*, 1: 201.

⁵⁸ Rabî', *el-Câmi'*, 1: 203.

⁵⁹ Rabî', *el-Câmi'*, 1: 205.

⁶⁰ Rabî', *el-Câmi'*, 1: 207.

⁶¹ Rabî', *el-Câmi'*, 1: 217.

⁶² Rabî', *el-Câmi'*, 1: 234.

⁶³ Rabî', *el-Câmi'*, 1: 238.

⁶⁴ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 743.

⁶⁵ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 744.

⁶⁶ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 768.

⁶⁷ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 770.

⁶⁸ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 771-772.

Mesud, Câbir b. Abdillâh, Ebû Zer, Ebû Musa el-Eşârî, Abdullâh b. Ömer vs. birçok sahabeden hadis nakledilmiştir. Tabiin ve etbeu't-tabiinden İbâdî ve diğer fırkalara mensup birçok kişiden de hadis nakledilmiştir.

4.3 Âsâru'r-Rabî' b. Habîb

Ebû Sufra Abdulmelik b. Sufra (ö. 230/844) tarafından telif edilmiştir. Eserde Ebû Sufra'nın Rabî' b. Habîb- Damâm b. es-Sâib- Cabîr b. Zeyd sene-diyle naklettiği hadisler yer almıştır. Birçok kütüphanede yazma halinde olan bu eser,⁶⁹ son dönemde Kahlan al-Kharusi tarafından Oxford Üniversitesi'nde bir doktora çalışması olarak tahkik edilmiştir.⁷⁰ Tahkik edilen eserde giriş kısmında şu ifade yer almıştır: “*Bu, Rabî'in Damâm – Câbir b. Zeyd (tariki ile) aldığı asârın birinci kısmıdır.*”⁷¹ Bu ifadeden eserin iki bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır. Eserde toplam 324 rivayet yer almıştır. İbn Abbas'a isnat edilen bir iki rivayet hariç⁷² diğer rivayetlerin tamamı tabiinden Câbir b. Zeyd'den nakledilen asârdan oluşmaktadır. Eserde Ebû Sufra Abdulmelik, hocası Rabî' b. Habîb vasıtasıyla birçok kişiden nakilde bulunmaktadır.⁷³

Eserdeki rivayetler herhangi bir tasnife tabi tutulmadan peş peşe sıralanmıştır. İlgili konulara bakıldığında rivayetlerin birçok farklı konuya delalet ettiği görülmektedir. İşlenen konulardan bazıları şunlardır: Tahâret, salât, savm, zekât, itikâf, tefsir, hac, umre, buyû, nikâh, cinâyet, muâmelât, ahlâk, siyer, et'ime, eşribe, miras, müzâraadır. Konulardan da anlaşıldığı üzere rivayetlerin ekseriyeti fıkıhla ilgilidir. Dolayısıyla *Âsâru'r-Rabî'e* Câbir b. Zeyd'in fıkıhla ilgili görüşlerini bir araya getiren rivayetlerdir denilebilir. Çünkü rivayetlerin tamamı Câbir b. Zeyd'e dayanmakta olup onun yukarıda zikredilen fikhî konulardaki görüşlerinden ibarettir.

Sened açısından rivayetlere bakıldığında bir iki rivayet hariç tamamının maktû olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü senedler tabiinden olan Câbir b. Zeyd'e izafe edilmiştir. Senedlerde bazen meçhul ifadeler kullanılmıştır.

⁶⁹ Custers, *Bibliyografya*, 2: 401-403.

⁷⁰ Kharusi *Âthar al-Rabî'*, 23-127.

⁷¹ Kharusi, *Âthar al-Rabî'*, 24.

⁷² Kharusi, *Âthar al-Rabî'*, no: 323, 324.

⁷³ Rabî' kanalıyla kendisinden rivayette bulunulan raviler şunlardır: Câbir b. Zeyd (ö. 93/711), Dumâm b. es-Sâib (ö. 150/767), Ebû Nuh (ö. 150/767), Ebu Ubeyde (ö. 145/762), Hayyân el-Amirî (ö. h. 2. Asır), Ebû Rahîl (ö. 230/844), Temim b. Huvays (ö. h. 1. Asır), Abbas b. el-Hâris (ö. h. 2. Asır), Velid b. Yahya (ö. h. 2. Asır), Yahya b. Kurra (ö. h. 2. Asır), Selim b. Ubeyd (ö. h. 2. Asır), Hazim b. Amr (ö. h. 2. Asır), Ebû Bekir b. Nu'âme (ö. h. 1. Asır), Amr Hayyânü'l-A'rec (ö. h. 2. Asır), Ebû'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyân (ö. 163/779), Hemâm b. Yahya (ö. 163/779), Cemil el-Havârezmî (ö.?), Vâil b. Ebi Eyyub (ö. 190/805).

Rabî'- Dumâm dedi ki "*Bir adam Cabir'in yanına girdi...*"⁷⁴, "*Ve bazı ashâbımız şöyle dedi...*"⁷⁵ "*Bir adam Cabir'e nebizi sordu*"⁷⁶, "*Ben camide Cabir'in yanında iken bir adam ona sordu.*"⁷⁷ Görüldüğü üzere senedde ismi zikredilmeyen raviler vardır. Eserde buna benzer örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Aslında senedlerde kopukluk ve bazen ravi ismi yerine meçhul veya şek ifadeler kullanılmak, hicri ikinci asırdaki hadis eserlerinin genel özelliğidir.⁷⁸ Dolayısıyla rivayetlerde kullanılan bu tarz bir üslubun söz konusu dönemdeki hadis kaynaklarının üslubuyla örtüştüğünü söylemek mümkündür.

4.4 Futyâ'r-Rabî' b. Habîb

Rabî' b. Habîb'e izafe edilen bu eser, son dönemde Talâl b. Halife Âl Abdüsselam tarafından bir yüksek lisans çalışması olarak tahkik edilmiş ve eser 'Umân Sultanlığının Maskat vilayetinde yayımlanmıştır.⁷⁹ Eseri tahkik eden Talâl b. Halife çalışma esnasında dört nüshadan yararlandığını belirtmiştir. Söz konusu nüshalardan bir tanesini asıl nüsha olarak tespit ettiğini ve nüshaları birbirleriyle mukayese ettiğini belirten Talâl, tüm nüshalarda eserin isminin *Futyâ'r-Rabî' el-Cüzu's-Sâni* olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar eserin isminden iki cilt olduğu anlaşılrsa da aslında eser, tek bir ciltten oluşmakta ve az önce tanıtmış olduğumuz *Asâru' Rabî'in* ikinci cildi olarak görülmüştür. Dolayısıyla *Futyâ'r-Rabî'*, *Asâru' r-Rabî'in* ikinci cildi olarak görüldüğü için bu şekilde isimlendirilmiştir. Yani nüshanın ilk cildi *Asâru' r-Rabî'*, ikinci cildi ise *Futyâ'r-Rabî'*dir. Her iki cilt, her ne kadar muhteva ve şekil açısından birbirine benzese de aslında iki müstakil birer eserdir.⁸⁰ *Futyâ'r-Rabî'*, Rabî' b. Habîb'in farklı konularda vermiş olduğu fetvalardan oluşmuş ve onun öğrencisi Ebû Gânim el-Horâsânî (ö. 205/820) tarafından bir araya getirilmiştir. Bundan dolayı eseri Horâsânî'ye izafe edenler de olmuştur. Ancak eserin muhakkiki Talâl'in kanaatine göre eserin müellifi, Rabî' b. Habîb'dir.⁸¹

Eserin muhtevasına gelince şu an elimizde matbu olan nüshaya göre kitap yirmi sekiz baktan oluşmaktadır. Bâb başlıklarının altında nakledilen görüşlerin başlıkla uyumlu olduğu söylenemez. Bazen bir bâbın altında farklı konular işlenebilmiştir. Dolayısıyla eserin içeriğinin sistematik olmadığını

⁷⁴ Kharusi, *Âthar al-Rabî'*, no: 29.

⁷⁵ Kharusi, *Âthar al-Rabî'*, no: 35.

⁷⁶ Kharusi, *Âthar al-Rabî'*, no: 238.

⁷⁷ Kharusi, *Âthar al-Rabî'*, no: 239.

⁷⁸ Bk. Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 169.

⁷⁹ Rabî', *Futyâ'r-Rabî' b. Habîb*, 89-180.

⁸⁰ Rabî', *Futyâ'r-Rabî'*, 45-55.

⁸¹ Rabî', *Futyâ'r-Rabî'*, 45-55.

belirmek gerekir.⁸² Eserde yer alan konuların dağılımı şu şekildedir: Haraç, ziraat, hırsızlık, kefare, nikâh, heykel yapmak, ücret karşılığında ilim öğretmek, altın ve gümüşün zekâtı, hurmanın zekâtı, köle ve cariyeler, taharet, erkekler için ipek kullanımı, haç mevsimindeki yasaklar, köle ticareti, davada şahitlik yapmak, cinayetler, ticaret, müşrikin Müslümana veli olması, zina ve adaktır.⁸³

Bâb başlıklarından anlaşıldığı üzere eser özellikle fikhî meseleler olmak üzere birçok farklı konular içermektedir. Zaten eserin isminden de görüldüğü gibi daha çok bir fıkıh kitabını andırmaktadır. Zira eserde “*hürmet*”, “*kerahet*”, “*helal değil*”, “*gereklidir*”, “*caizdir*”, “*ruhsat verilmiştir*”, “*sahih değildir*” gibi kavramlara çokça yer verilmiştir.⁸⁴ Eserde Hz. Peygamber’e izafe edilen merfû hadis sayısı çok azdır. Genellikle tabiin sözlerine yer verilmiştir. Eserde kendisinden söz edilen sahabiler Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman’dır. Eser boyunca Ebû Ğanim el-Horâsânî, *kultu* (ben sordum) ve *se’eltu* (ben sordum) soru kalıplarıyla Rabî’ b. Habîb’e sorular sormakta ve ondan da *kâle* (dedi) kipiyle cevaplar nakletmektedir. Eserde İbâdiyye’nin hicri birinci ve ikinci asrın önemli âlimlerinden Câbir b. Zeyd, Ebû Ubeyde, Damâm, Ebû’l-Murric, Hayyânû’l-’Arec, Havârezmî, el-Husayn ve Hâcib isimli kişilerden görüşler nakledilmiştir. Eserde hicri ikinci asrın bir özelliği olduğu üzere muttasıl isnatlar pek kullanılmamış ve “*an raculin*” veya “*an raculin minel-kavmi*” gibi zaman zaman meçhul ve müphem ravilere yer verilmiştir. Bununla beraber eserde “*haddesenî*”, “*ahberenî*”, “*belağânâ*” gibi hadis istilahları da kullanılmıştır.⁸⁵

Eseri tahkik eden Talâl b. Halife, Rabî’ b. Habîb’in eser boyunca vermiş olduğu fetvalarda takip ettiği usul hakkında şunları tespit etmiştir: Rabî’ fetvalarında öncelikli olarak Kurân’a müracaat etmiştir.⁸⁶ Kendisi bir muhaddis olduğu için verdiği fetvaların ekseriyetinin kaynağı Hz. Peygamber’in sünneti ve hadislerdir.⁸⁷ Tabi ki nübüvvet asrına yakın olan sahabe, tabiin ve etbeu’t-tabiinin de görüşlerine müracaat edilmiştir.⁸⁸ Az da olsa kıyasa müracaat etmiş ve nassın olmadığı yerde ise içtihadta bulunmuştur.⁸⁹ Rabî’ zaman

⁸² Rabî’, *Futyâ’r-Rabî’*, 57.

⁸³ Rabî’, *Futyâ’r-Rabî’*, 95-178.

⁸⁴ Rabî’, *Futyâ’r-Rabî’*, 64.

⁸⁵ Rabî’, *Futyâ’r-Rabî’*, 65.

⁸⁶ Rabî’, *Futyâ’r-Rabî’*, 66.

⁸⁷ Rabî’, *Futyâ’r-Rabî’*, 67.

⁸⁸ Rabî’, *Futyâ’r-Rabî’*, 69.

⁸⁹ Rabî’, *Futyâ’r-Rabî’*, 70-71.

zaman “bizim ashabımız bu konuda icmâ etmiştir”⁹⁰ diyerek kendi mezhebindeki yaygın görüşü dile getirmiştir.

Eserin tedvin dönemi dediğimiz erken döneme ait olması, söz konusu dönemin ilmi ve fikri yapısının anlaşılması açısından sorulan sorular ve bu sorulara verilen cevaplar açısından önemlidir. Zira henüz Mezheplerin teşekkülünü tamamladığı bir dönem değildir. Sahabeyi görme imkânına sahip olan tabiin nesli ve onların ardından gelen etbeu’t-tabiinin iç içe olduğu bir dönemdir.

5. BİŞR B. GÂNİM’İN (Ö. 205/820) ESERİ

Hicri ikinci asrın başlarında vefat eden Bişr b. Gânim el-Horâsânî, Basra’da Ebû Ubeyde ve Rabî’ gibi İbâdiyye’nin önemli âlimlerine talebelik yapmıştır.⁹¹ Basra’da İbâdî âlimler dağıldıktan sonra İbn Ğanim de kuzey Afrika’ya göç etmiş ve bu yolculukta İbâdîlerin ilk devleti olan Rustemîlerin başkenti Tahert’te İmam Abdulvehhâb b. Rustem, Mısır’da İbâdî âlimlerden İbn ‘Abâd el-Mısırî ve İbâdiyye’nin faaliyet merkezi olan Cebel Nefûse’de Şeyh Ebû Hafs, ‘Amrûs b. Feth gibi âlimlerle ilim alışverişinde bulunmuştur.⁹²

İbn Gânim, *el-Müdevvene* adlı eserini hicrî birinci asrın sonuna doğru ikinci asrın başında telif etmiş ve eserde kendisinden önceki İbâdî âlimlerin görüşlerine ve rivayetlerine yer vermiştir.⁹³ *Mudevvene*, İbâdî âlimlerden el-Kutub İtfeyyîş tarafından tertip edilmiş ve üzerine bir haşiye yazılarak ‘Umân Sultanlığında *el-Mudevvenetu’s-Suğra* ve *el-Mudevvenetu’l-Kubra* isimleriyle birçok defa basılmıştır.

Mudevvene, İbâdîlerin tedvin olunan ilk fıkıh kitabı olarak da kabul edilmektedir. Yani eser bir yönüyle fıkıh diğer yönüyle de hadis kitabıdır. Zira eserde Hz. Peygamber’den nakledilen birçok hadis olduğu gibi sahabe ve tabiin sözlerine de yer verilmiştir. İbn Ğanim bu eserinde kendinden önceki birçok İbâdî âlimden nakilde bulunmuştur.⁹⁴ İbn Ğanim’ın *Mudevvene*’si bir fıkıh kitabı gibi tasnif edilmiştir. Tahâret, teyemmüm, salât, zekât, siyâm, hacc,

⁹⁰ Rabî’, *Futyâ’r-Rabî’*, 76.

⁹¹ Horâsânî, *Müdevvene*, 9.

⁹² Bk. Horâsânî, *Müdevvene*, 9-10; Custers, *Bibliyografya*, 2: 57-65.

⁹³ Bk. Horâsânî, *Müdevvene*, 11, 20, 21, 22, 31, 37, 38, 41, 43, 44, 46; Nâmî, *Dirâsât*, 133.

⁹⁴ Söz konusu âlimlerden bazıları şunlardır: Ebû Ubeyde, Rabî’ b. Habîb, Abdullah b. Abdilaziz ve Ebû’l-Muerric Ömer b. Muhammed, Ebû Ğassan Mahled b. el-’Amred, Ebû Eyyub Vâil, Ebû Süfyan Mahbûb b. Rahîl, Hâtim b. Mansûr, Ebû’l-Muhacir Haşim, Dumâm b. es-Sâib, Şuayb b. Ma’rûf, Salih ed-Dehhân, Hacib, İbn ‘Abbâd el-Mısırî. Bk. Horâsânî, *Müdevvene*, 9-14.

nikâh, buyû', icarât, şuf'a, hibe, vasâya, şhadât, ahkâm, eşribe, hudûd, ve diyât şeklinde ana bölümlerden meydana gelmiştir.⁹⁵

Eserde Hz. Peygamber, sahabe ve tabiine izafe edilen rivayetlere yer verilmiştir. Merfû hadislerin sayısı azdır, daha çok sahabe ve tabiin görüşleri nakledilmiştir. Aslında bu durum hicri ikinci asırdaki hadis mecmualarındaki üslup ile de uyuşmaktadır.⁹⁶ Eserdeki rivayetler sened açısından incelendiğinde hadislerin daha çok münkati' olduğu hatta senedin kullanılmasına pek dikkat edilmediği gözükmektedir. Eserde sadece 20 civarı muttasıl rivayete yer verilmiştir.⁹⁷ Nakledilen hadislerde senede yeterince yer verilmeyişin nedeni eserin daha çok bir fıkıh kitabı olmasıyla alakalı olduğu gibi İbn Gânim'in hocalarından kaynaklanan bir durum da olabilir. İbn Gânim *Mudevvene*'de 20 sahabeden rivayette bulunmuştur. En çok rivayette bulunulan sahabiler İbn Abbas, İbn Mesud, Ali, Aişe, İbn Ömer, Ebûbekir ve Ömer'dir.⁹⁸ Rivayetlerin dağılımına bakıldığında daha çok fakih olan sahabilerden rivayette bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu da eserin aslında bir fıkıh kitabı olmasından kaynaklanmaktadır.

Mudevvene'nin telif edilmesine neden olan önemli ekenlerden birisi İbâdî âlimlerin görüşlerini toplamak olsa da diğer mezheplere tabi olan âlimlerin görüşlerine de yer verilmiştir. Daha çok delil getirmek amacıyla İbâdî mezhebi dışındaki âlimlerin görüşlerine müracaat edilmiştir.⁹⁹ İbn Gânim, İbâdî fıkıh âlimlerin görüşlerinin yanında diğer âlimlerin görüşlerini de naklederek aslında taassup ehli olmadığını göstermiştir. Bu durum aynı zamanda İbâdîlerin diğer mezheplerin naklettikleri hadislerle de amel ettiklerini göstermektedir.

İbâdiyye mezhebinin hicri üçüncü asırdan yani İbn Gânim'in *Mudevvenesi*'nden sonraki dönemden itibaren günümüze kadar gelen başka fıkıh kaynakları da vardır.¹⁰⁰ Bu eserlerde de birçok hadis rivayetleri kullanılmıştır. Ancak *Mudevvene*, hicri ikinci asırda sahabe, tabiin ve etbeu't-tabiin görüşlerinin bir arada nakledildiği, âlî isnatlarla sahabeye ulaşmanın mümkün ol-

⁹⁵ Bk. Horâsânî, *Müdevvene*, 19-216.

⁹⁶ Horâsânî, *Müdevvene*, 15.

⁹⁷ Bus'idî, *Rivâyetu'l-hadis*, 80.

⁹⁸ Bus'idî, *Rivâyetu'l-hadis*, 81.

⁹⁹ Bu âlimlerin bazıları şunlardır: İbrahim en-Nehaî, Şürayh, Hasan Basrî, Rabî'atu'r-Re'y, Ebû Hanîfe, Muhammed b. Hasan, Ebû Yusuf, 'Amr b. Abdilaziz, Atâ, İbn Ebi Leyla'dır. Bk. Bus'idî, *Rivâyetu'l-hadis*, 82.

¹⁰⁰ Bu eserlerden bazıları şunlardır: İbn Bereke (ö. 362/973) *el-Câmi'*, Ebu'l-Hasan el-Besyevî (ö. ?) *el-Câmi'*, Ebû Abdullâh el-Kindî (ö. 508/1114) *Beyânu's-şer' ve el-Musannef*, el-Avtebî'nin *ez-Ziyâ*, el-Kidmî, *el-Muteber*.

duğu ve hadis ile fıkıhın içi içe olduğu bir dönemde telif edilmiş olmasından dolayı ele almak istedik. İbâdiyye'nin diğer fıkıh eserleri, içerisindeki hadis rivayetleri açısından ayrıca ele alınabilir.

6. MAHBÛB B. ER-RAHÎL'İN (Ö. 230/835) RİVAYETLERİ

Ebû Süfyân Mahbûb b. er-Rahîl, Rabî b. Habîb ve Ebu Ubeyde'ye talebelik yapmış ve kaynaklara göre hicri 230 yıllarında vefat etmiş İbâdî âlimlerden biridir.¹⁰¹ Kendisinin özellikle siyer ve tarih ilminde âlim bir kişi olduğu rivayet edilmektedir. İbn Çanim, İbâdîler hakkında erken döneme ait haberleri nakleden önemli ravilerden birisi olan Ebû Süfyân'dan çokça rivayette bulunmuştur.¹⁰²

Aslen Mekkeli olan Ebû Süfyân, küçük yaşlarda Basra'da babasını kaybetmiş ve bunun üzerine onun annesi, İbâdiyye'nin önemli muhaddislerinden Rabî b. Habîb'le evlenmiştir. Böylece Ebu Süfyân, Rabî gibi önemli bir hadis âliminin yanında yetişme imkânı bulmuştur. Ebu Süfyân, ilmini hicri ikinci asırda başta üvey babası Rabî b. Habîb olmak üzere Ebû Ubeyde gibi zamanın İbâdî âlimlerinden almış ve söz konusu dönemde İbâdiyye'nin önde gelen âlimleri arasında gösterilmiştir.¹⁰³ Ebû Süfyân'ın zürriyetinden İbâdiyye mezhebine mensup birçok önemli âlim yetişmiştir.¹⁰⁴

Burada anlatmaya çalıştığımız Ebû Süfyân'ın rivayetlerini, kendisi hocası Rabî b. Habîb'ten nakletmiştir. Vârcelânî söz konusu bu rivayetleri, "*Rivayâtu Ebî Süfyân Mahbûb b. er-Rahîl...*" ismiyle *et-Tertib* adlı eserine eklemiştir.¹⁰⁵ Yani Vârcelânî bu rivayetleri, Rabî'in *el-Câmiu's-Sahih* adlı eserine dördüncü cilt olarak eklemiştir. Mahbûb b. Rahîl'e ait olduğu söylenen bu rivayetleri herhangi bir tasnife tabi tutmadan esere ek olarak yerleştirmiştir.¹⁰⁶ Ancak Vârcelânî'ye bu rivayetlerin nasıl ulaştığı, kendisinin nasıl bir nüshadan yararlandığı hususu hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Vârcelânî ile Ebu Süfyân arasında herhangi bir isnad bulunmamaktadır. Kendisi bu rivayetleri kimden veya hangi kaynaktan aldığını da belirtmemiştir.

Mahbûb b. Rahîl'in naklettiği rivayetlerin sayısı 20'dir. Bu rivayetlerin bir kısmı Hz. Peygamber'den merfû olarak nakledilmiştir.¹⁰⁷ Bazı riva-

¹⁰¹ Custers, *Bibliğrafya*, 2: 702.

¹⁰² Şemmâhî, *Siyer*, 117-191; Cî'birî, *el-Bu'du'l-hadarî*, 102.

¹⁰³ Zahir b. Suûd b. Seyf es-Siyyabî, *Şumûsu'l-hak* (Cezayir: Cemî'yeytu't-Turâs, 2016), 26-27.

¹⁰⁴ Custers, *Bibliğrafya*, 2: 702.

¹⁰⁵ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 883.

¹⁰⁶ Rabî', *el-Câmi'*, 255-259.

¹⁰⁷ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 883, 884, 885, 887, 890, 893, 894, 896.

yetler sahabeden¹⁰⁸ bir kısmı da tabiinden¹⁰⁹ nakledilmiştir. Mahbûb b. Rahîl, rivayetlerin ekseriyetini hocası Rabî' b. Habîb'ten nakletmiştir. Geri kalanları Câbir b. Zeyd, Evzer¹¹⁰ ve Abdülmelik¹¹¹ isimli ravilerden almıştır.¹¹² Sened açısından rivayetlere baktığımızda muttasıl rivayetlerin daha az olduğu ve senedinde çeşitli inkıta olan rivayetlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Hadislerin geneli münkatî', mürsel veya mu'daldır. Bazı isnatlar şu şekildedir.

er-Rabî' - Muh. b. 'Umeyr b. 'Amîr- Ebû Hureyre.¹¹³

er-Rabî' - Vâil b. 'Umeyr - Rabia - İbn Mesud.¹¹⁴

er-Rabî' - Ameş - Salim b. Safoan - Huveyşe b. Hurr - Ebû Zer.¹¹⁵

er-Rabî' - Ebû Hureyre.¹¹⁶

Ebû Süfyân - Abdülmelik- Hammâd.¹¹⁷

Ebû Süfyân'ın rivayet ettiği hadislerin ekseriyeti diğer hadis kaynaklarında farklı tarikle rivayet edilmiştir.¹¹⁸ Bununla beraber rivayetler arasında 'Umân ehlini öven ve Şam ehlini de yeren sıhhat derecesi tartışmalı olan rivayetler de vardır.¹¹⁹

7. İMAM EFLAH'IN (Ö. 240/854) RİVAYETLERİ

İmam Eflah b. Abdilvehhab er-Rustemî (ö. 240/854), Rustemi devletine altın dönemi yaşatmış İbâdî âlimlerdendir. Onun döneminde ülke; ilmî, fikrî ve iktisadî açısından en iyi dönemi yaşamıştır. er-Rustemî, özellikle

¹⁰⁸ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 886, 889, 891, 887, 892, 898, 899, 900.

¹⁰⁹ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 888, 895, 897, 901.

¹¹⁰ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 899.

¹¹¹ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 901.

¹¹² Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 898, 899, 901.

¹¹³ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 885.

¹¹⁴ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 886.

¹¹⁵ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 887.

¹¹⁶ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 890.

¹¹⁷ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 901. Ayrıca bk. 890, 892, 896, 898, 900 numaralı rivayetler.

¹¹⁸ Muhammed İdris eserdeki hadislerin tahririni yapmıştır. Bk. Rabî' b. Habîb, *el-Câmiu's-sahîh*, tsh. Abdullâh b. Muhammed es-Salimî, 5. Baskı ('Umân Sultanlığı: Mektebetu'l-İstikâme, ts.), 4: 353-363

¹¹⁹ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 898, 899.

kelam ve fıkıh ilminde iyi yetişmiş ve âlimlere değer veren bir kişi olarak bilinmektedir.¹²⁰

Vârcelânî, İmam Eflah'ın rivayetlerini tespit edip Rabî'in *el-Câmiu's-Sahih* eserine ek olarak "*Rivayetu'l-İmam Eflah b. Abdilvehhâb er-Rustemî*"¹²¹ ismiyle eklemiştir. İmam Eflah'ın naklettiği rivayetlerin sayısı 22'dir.¹²² Rivayetlerdeki "*Ani'l-İmam Eflah ...*", "*Ve revâ İmam Eflah...*" şeklindeki üsluba bakıldığında bu rivayetlerin kendisi tarafından yazılmadığı, başkasının ondan yazdığı izlenimi vermektedir. Ancak kendisinden kimin yazdığını bilemiyoruz.¹²³

Rivayetler, herhangi bir tasnife tabi tutulmadan *el-Câmiu's-Sahih*'in dördüncü cildinde yer almıştır. Rivayetlerin Vârcelânî'ye hangi yolla ulaştığı bilinmemektedir. Vârcelânî'nin bu rivayetleri nasıl bir nüshadan aldığı hususu da meçhuldür. Rivayetlerdeki isnatlara bakıldığında İmam Eflah'ın rivayetlerin bir kısmını İbn Ğanim'den bir kısmını da Ebû Yezid el-Havârizmî'ye ait bir kitaptan naklettiği görülmektedir: "*İmam Eflah (r.a) Ebu Ğanim el-Horâsânî'den aldığı Ebu Yezid el-Havârizmî'ye ait bir siyer kitabından nakletti...*"¹²⁴ "...ve *el-Havârizmî kitabından zikretti*"¹²⁵ Bu rivayetlere göre İmam Eflah dönemin yazılı kaynaklarından yararlanmışır. İmam Eflah'ın naklettiği rivayetlere bakıldığında söz konusu dönemde İbâdîlerin yazılı kaynaklardan yararlandığı anlaşılmaktadır.¹²⁶ Yukarıdaki rivayete göre, Havârizmî'ye ait bir siyer kitabından söz edilmekte ve bu eserden hadis rivayet edilmektedir. Buna göre söz konusu dönemde yazılı eserlerden yararlanıldığı anlaşılmaktadır.

İmam Eflah, senedin kullanılmasına pek az riayet etmiştir. Hatta çoğu zaman naklettiği rivayetlerde senedi hiç kullanmamıştır. Dolayısıyla hadisleri daha çok mu'allak olarak nakletmiştir. Senedlerde genellikle "*Belağani 'an Rasulillah*",¹²⁷ "*Ve 'inde ashâbina merfu'en ila'n-Nebi*"¹²⁸, "*Câ'e hadisun meşhurun*

¹²⁰ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin* (Beyrut: Mektebetu'l-Müsennâ, ts.), 2: 308; Hayruddin b. Mahmud ez-Ziriklî, *el-'Alâm* (Beyrut: Dâru'l-İlim, ts.), 2: 5; Nadir Özkuyumcu, "*Rüstemiler*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 295-296.

¹²¹ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 902.

¹²² Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 902-924.

¹²³ Demirci, *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*, 95.

¹²⁴ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 902.

¹²⁵ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 903.

¹²⁶ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 902.

¹²⁷ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 911, 922.

¹²⁸ Rabî', *el-Câmi'*, h. nr.: 912.

*mustefâd*¹²⁹ “*Zekera ‘âmmetun mine’l-fukahâ*”¹³⁰ şeklinde genel ifadeler kullanılmıştır. İmam Eflah’ın az da olsa muttasıl olarak naklettiği rivayetler de vardır.¹³¹

Rivayetlerde bir konu bütünlüğü yoktur. Fezâil, ibadet ve muamelat olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. Rivayetlerde şu konulara yer verilmiştir: Çanimet malları,¹³² zina suçu,¹³³ namazda kunût duasının okunuşu,¹³⁴ ihlas süresinin fazileti,¹³⁵ refu’l-yedeyn meselesi,¹³⁶ seferde namazın kısaltılması,¹³⁷ oruç,¹³⁸ kurban,¹³⁹ Hz. Peygamber’e yalan isnat etmek.¹⁴⁰ Rivayetlerde konu bütünlüğünün olmayışı, hadislerin alındığı kaynakların çeşitli ve birbirinden farklı olduğuna delalet etmektedir.

Rivayetlerde hadis usulüyle alakalı kullanılan kavramlar şunlardır:

“*Ebû Yezid hadisi, Hz. Peygamber’e ref’ (izafe) etti.*”¹⁴¹

“*Hadisi Hz. Peygamber’den merfû’ bir şekilde nakletti.*”¹⁴²

“*(Bu konuda) Hz. Peygamber’den meşhur, mustefâz bir hadis geldi.*”¹⁴³

“*Bu konudaki sünnet (yaygın uygulama) ... şeklindedir.*”¹⁴⁴

“*Hz. Peygamber’den nakledilen bir eserde (rivayette)...*”¹⁴⁵

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere, *ref’*, *merfû’*, *meşhur*, *mustefâz*, *sünnet*, *eser* kavramları, hadis ilmindeki istilâhi anlamıyla kullanılmıştır. Hicri ikinci asırda kullanılan bu kavramlar daha sonraki yıllarda hadis usulü için önemli temel teşkil etmiştir.

¹²⁹ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 919.

¹³⁰ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 921.

¹³¹ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 909.

¹³² Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 902, 903.

¹³³ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 904.

¹³⁴ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 907, 908, 909, 910.

¹³⁵ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 911.

¹³⁶ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 912, 913.

¹³⁷ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 914, 915, 916.

¹³⁸ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 918, 919.

¹³⁹ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 920, 921, 922.

¹⁴⁰ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 923.

¹⁴¹ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 902, 904.

¹⁴² Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 907.

¹⁴³ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 919.

¹⁴⁴ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 916.

¹⁴⁵ Rabî’, *el-Câmi’*, h. nr.: 918.

SONUÇ

Bu çalışmada İbâdiyye mezhebine ait ve onların müracaat kaynağı olarak gördükleri hadis kaynakları tespit edilmiştir. İbâdîler öncelikli olarak kendi ravileri tarafından nakledilen hadis kaynaklarına müracaat etmekle beraber başta Malik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, İmam Buhârî ve Müslim gibi diğer muhaddislerin eserlerini de başvuru kaynağı olarak kabul etmişlerdir. İbâdîler, kendi hadis kaynaklarını diğer hadis mecmualarından daha sahih ve güvenilir görmekle beraber ihtiyaç halinde özellikle Sünnîlere ait hem fıkıh hem de hadis kaynaklarını kullanmışlardır.

Tespit ettiğimiz kadarıyla İbâdiyye mezhebinin kendilerine has hadis kaynakları, erken dönem denilebilecek hicri ilk üç asra aittir. İbâdîler özellikle hicri ikinci asrın başından itibaren yoğun bir hadis tedvini faaliyetinde bulunmuş ve başta kendi mezheplerine müntesip raviler olmak üzere çeşitli kanallarla hadis mecmuaları oluşturmuşlardır. İbâdiyye'nin fikir babası olarak görülen Câbir b. Zeyd el-Ezdî, hicrî ikinci asrın başında vefat etmiştir. Onun rivayet ettiği hadisler *Divân* adlı bir eserde toplanmıştır. Bu bakımdan o, İbâdilerce eser tedvin eden ilk âlimlerden birisi olarak kabul edilmektedir

Ancak söz konusu eser maalesef günümüze kadar ulaşmamıştır. Bununla beraber Câbir b. Zeyd'in mürsel rivayetleri, İbâdî bir âlim olan Vârcelânî tarafından hicri altıncı asırda tespit edilip Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-sahih* eserinin sonuna eklemiştir. Ancak bu rivayetlerin Vârcelânî'ye ne şekilde ulaştığı hususu belli değildir.

İbâdiyye'nin en önemli hadis kaynağı şüphesiz Rabî' b. Habîb'in *Müsned* ya da *el-Câmiu's-sahih* olarak da bilinen eseridir. İbâdî kaynaklara göre hicri ikinci asra ait olan bu eser, en sahih hadis kaynağı olarak kabul edilmiştir. İbâdîlere göre eser hicri ikinci asrın sonlarına doğru telif edilmiş olmakla beraber, yaklaşık dört asır sonra Vârcelânî eseri ilk defa ortaya çıkartıp yeniden tertip etmiştir. Ancak eserin Vârcelânî'ye nasıl bir yolla ulaştığı ve bu uzun dönemde nasıl bir serüven takip ettiği belli değildir. Bu konuda İbâdî kaynaklarda da maalesef sadra şifa bilgi bulunmamaktadır. Eserin ilk halini gösteren orijinal diyebileceğimiz bir nüshası mevcut değildir. Dolayısıyla eserin Rabî'e aidiyeti problemi hala devam etmektedir. Bununla beraber eserdeki rivayetlerin ekseriyeti farklı sened zincirleriyle diğer hadis kaynaklarında yer almıştır. Farklı sened zincirleri diyoruz, çünkü muhaddisler, Rabî'in *el-Câmiu's-sahihi*'nde kullandığı senedleri kullanmamışlardır. Bunun nedenini tespit edememekle beraber, söz konusu raviler İbâdiyye mezhebine müntesip oldukları için onların diğer muhaddisler tarafından ehli bidat

olarak görülmüş olması muhtemeldir. Dolayısıyla *el-Câmiu's-sahih*'te yer alan senedlerden ziyade özellikle eserdeki metinlerin diğer hadis kaynaklarıyla mukayese edilmesi önem kazanmaktadır. Bir hadis metni incelenirken, o hadisin farklı tariklerini görebilmek ve söz konusu hadis metninde ne tür farklılıklar olduğunu tespit etmek için diğer hadis kaynaklarıyla beraber Rabî'in eserinden de yararlanılması gerektiği kanaatindeyiz.

Rabî b. Habîb'in özellikle erken dönem olarak kabul edilen hicri ikinci asırdaki ilmi ve fikri konular hakkında muhaliflerine karşı üstünlük sağlamak amacıyla delil olarak kullandığı rivayetler önemlidir. Vârcelânî, bu rivayetleri belirli başlıklar altında sıralayarak *el-Câmiu's-sahih*'e üçüncü cilt olarak eklemiştir. Bu rivayetlerin de Vârcelânî'ye nasıl ulaştığı belli değildir. Rivayetlerdeki muhtevaya bakıldığında ekseriyetinin özellikle fırkalar arasındaki itikadî meseleler hakkında olduğu ve rivayetlerin genellikle İbâdiyye mezhebinin itikadî düşüncesini destekler mahiyette olduğu söylenebilir. Yine söz konusu dönemdeki ilmi tartışmalarla alakalı ve üzerinde akademik çalışmalar yapılan Rabî'in diğer eserlerinden *Asâr ve Futÿâ* adlı eserleri de önemlidir.

İbâdiyye mezhebinde Câbir b. Zeyd, Ebu Ubeyde ve Rabî b. Habîb'le devam eden ilmi gelenek, bu âlimlerin talebeleri olan Mahbûb b. Rahîl ve İmam Eflah'la hicri üçüncü asırda devam etmiştir. İmam Eflah ve Mahbûb b. Rahîl'in hocalarından naklettikleri rivayetler, *el-Câmiu's-sahih*'in dördüncü cildinde ve herhangi bir tasnife tabi tutulmadan yer almıştır. İbâdiyye'nin önemli şahsiyetlerinden birisi de hicri üçüncü asır âlimlerinden ve *Müdevvene* adlı eserin sahibi Bişr b. Gânim el-Horâsânî'dir. İbn Gânim kendisinden önceki İbâdî âlimlerin ravisi durumundadır. Özellikle hicri ikinci asırdaki İbâdî ravilerden fıkıh ve hadis alanında birçok rivayet nakletmiştir. Onun eseri daha çok fıkıh içerikli olmasına rağmen eserde birçok hadis rivayetine de yer verilmiştir.

Sonuç olarak şunları söylememiz mümkündür. Her ne kadar Hâricîlerin hadis uydurduğu veya hadis ve sünnete mesafeli oldukları hususuyla alakalı bazı iddialar olsa da günümüze kadar varlığını devam ettiren kolu olan İbâdîlere bakıldığında onların erken dönemden itibaren hadis rivayetiyle ilgilendiklerini ve tedvin faaliyetine katıldıklarını görmekteyiz. Tedvin faaliyetleri sonucunda kendilerine has, özellikle *el-Câmiu's-sahih* gibi bazı hadis mecmuaları oluşturulmuş ve bu eserler günümüze kadar gelebilmiştir. Söz konusu hadis kaynaklarının ekseriyetinin telif edildiği dönemden günümüze kadar nasıl bir ravi zinciri takip ettiği hususu problemlidir. Bununla beraber İbâdîler, bu kaynaklardaki hadisleri nakleden ravileri sika görmüş, hadislerle

amel etmiş, itikad, ibadet ve muamelat hususunda söz konusu rivayetleri delil olarak benimsemişlerdir. Hatta özellikle Rabî'in *el-Câmiu's-sahih*'i sıhhat ve güvenilirlik açısından en sahih hadis kitabı olarak görmüşlerdir. İbâdiyye'nin en popüler hadis mecmuası durumunda olan bu eserdeki hadislerin metin açısından Malik'in *Muvatta'*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*, İmam Buhârî ve talebesi Müslim'in *Sahîhayni*'yle önemli benzerlikler içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Yani Rabî'in *el-Câmiu's-sahih*'indeki rivayetlerin ekseriyeti metin açısından söz konusu hadis eserlerinde farklı tarihlerle yer almıştır. İbâdiyye mezhebine ait hadis kaynaklarının özellikle tarihi serüvenleriyle alakalı problemlerinin giderilmesi için elbette sahayla alakalı yeni çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bununla beraber 'Umân Sultanlığında son dönemde birçok el yazma halinde olan eserler, gün yüzüne çıkmaya başladı ve bunun için Sultanlık, bölgenin kültürü ve özellikle İbâdiyye mezhebinin kaynakları hakkında çalışmalar yapan araştırmacıları teşvik etmekte ve kendilerine gerekli kolaylığı sağlamaktadır. Bir nevi literatür çalışması olan bu çalışmamızın, özellikle İbâdiyye mezhebinin hadis ve sünnetle alakalı kaynaklarını çalışmak isteyenler için katkı sağlayacağını umut ederiz.

KAYNAKÇA

- Ateş, Orhan. *Günümüz Ummân İbâdiyyesi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007.
- A'veşt, Bekir b. Said. *Dirâsâtun islâmiyyetun fi usûli'l-ibâdiyye*. 3. Baskı. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- Aycan, İrfan. "Hacâc b. Yûsuf es-Sekkâfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 427. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Bakan, Tevhit. "İbâdîler ve Hadis". *Ekev Akademi Dergisi* 20 (Yaz 2004): 221-240.
- Bâcû, Mustafa Salih. "Vârcelânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 50-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali el-Hatib. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*. Thk. Mahmud Tahhân. Riyad: Mektebetu'l-Maarif, 1403.
- Basrî, er-Rabî' b. Habîb b. 'Amr el-Ezdî. *el-Câmiu's-sahîh müsnedu'l-îmâm er-Rabî' b. habîb*. Trt. Yusuf b. İbrahim el-Vârcelânî. Beyrut: Dâru'l-Feth, ts.
- Basrî, er-Rabî' b. Habîb. *Futyâ'r-Rabî' b. Habîb*. Thk. Talâl b. Halife b. Hamed Âl-Abdusselam. 1. Baskı. 'Umân Sultanlığı: Zâkiretu 'Umân, 2017.
- Bekûş, Yahya b. Muhammed. *Fıkhü'l-Îmâm Câbir b. Zeyd*. 'Umân Sultanlığı: Mektebetu't-Dâmir, 2014.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-kebir*. Haydarabad: Dâiretu'l-Me'ârîf el-Osmaniyye, ts.
- Bû'l Ravâh, İbrahim b. Ali. *el-Asâru'l-Fıkhîyye li'l-Îmâm Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî*. 'Umân Sultanlığı: Vizâretu'l-Evkâf ve Şu'ûnu'd-Diniyye, 2017.
- Bus'îdî, Salih b. Ahmed b. Yusuf. *Rivâyetu'l-hadis 'inde'l-ibâdiyye*. Yüksek Lisans Tezi, Câmî'atu Âli'l-Beyt, 1998.

- Cevzî, Abdurrahman b. Ali Ebu'l-Farac. *Mevzuât*. Thk. A. Muhammed Osman. B.y.: y.y., 1996.
- Ci'birî, Ferhat b. Ali. *el-Bu'du'l-hadarî li 'akideti 'inde'l-ibâdiyye*. Cezayir: Cemiyetu't-Turâs, 1991.
- Custers, Martin H. *Bibliyografya el-ibâdiyye*. Trc. Muhaymid Umâdî ve Hatice Kerir. 'Umân Sultanlığı: Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye, 2012.
- Çakan, İsmail L. "Câbir b. Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 537-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Çelebi, İlyas. "Mu'tezile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 391-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Demirci, Kadir. *İbâdiyye'nin Hadise Bakışı*. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019.
- Dercînî, Ahmed b. Saîd. *Tabakâtu'l-Meşâyiḥ bi'l-Mağrib*. Thk. İbrahim Tallay. Cezâyir: Matba'atu'l-Ba's, ts.
- Ebî Kerime, Ebu Ubeyde Müslim b. *Risâletu Ebî Kerîme fi'z-zekât*. 'Umân Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmi, 1982.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Aş'as. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l Arabî, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Târihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikrî'l-Arabî, ts.
- Erul, Bünyamin. "Rabî b. Habîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 494-495. Ankara: TDV Yayınları: 2007.
- Erul, Bünyamin. *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Fıḡlalî, Ethem Ruhi. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Halîfât, 'İvaz Muhammed. *el-Usûlu't-târiḥiyye li'l-firkati'l-ibâdiyye*. 3. Baskı. 'Umân Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî, 1994.
- Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. 2. Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2012.
- Horâsânî, Bişr b. Gânim. *Müdevenetu ibni Gânim*. 'Umân Sultanlığı: Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye, 2011.
- İbn Abdilberr, en-Nemrî el-Kurtûbî. *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fazlihî*. Thk. ez-Zuheyrî. Suudi Arabistan: Dâru'l-İbni'l-Cevzî, 1994.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *en-Nuket*. Medine: el-Bahsu'l-İlmî bi'l-Câmi'ati'l-İslâmî, 1984.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. Thk. Şuayb Arnavut. B.y.: Müessesetu'r-Risâle, 2001.
- İbn Hanbel. *el-İlel ve Ma'rifetu'r-Ricâl*. thk. Vasiyullâh b. Muhammed Abbâs. 3. Baskı. Riyad: Dâru'l-Hâni, 2001.
- İbn Hibbân, Muhammed el- Bustî. *es-Sikât*. Thk. Seyyid Şerefuddîn Ahmed. B.y.: Dâru'l-Fikr, 1975.
- İbn Ma'in, Ebû Zekeriyya Yahya. *Târihu İbni Ma'in* (Rivayetu't-Devrî). Thk. A. Muhammed Nur Seyf. Mekke: Merkezi Bahsî'l-İlmî ve Turâsî'l-İlmî, 1979.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Munî'. *et-Tabakâtu'l-kubrâ*. Beyrut: Dâr Sâdır, ts.
- Kannûbî, Sa'id b. Mabruk. *er-Rabî b. Habîb mekânetuhu ve müsneduh*. 'Umân Sultanlığı: Mektebetu'd-Damirî, 1995.

- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-müellifin*. Beyrut: Mektebetu'l-Müsennâ, ts.
- Kharusi, Kahlan. *Âthar al-Rabî' b. Habîb Edition And Study*. Harrassowitz Verlag Wiesbaden: Deutche Morgenlandische Gesellschaft, 2016.
- Kutluay, İbrahim. *Îmâmiyye Şîasi'na Göre Cerh ve Ta'dil*. 2. Baskı. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Nâmî, 'Amr Halife. *Dirâsât 'ani'l-ibâdiyye*. Trc. Mihâil Hûrî. Beyrut: Dâru'l-Ġarb el-İslâmî, 2001.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Sünen*. thk. Abdulfettah Ebû Ġudde. 2. Baskı. Haleb: Mektebetu Matbuâtü'l-İslâmî, 1986.
- Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rabî' b. Habîb'in Müsned'i*. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Özkuyumcu, Nadir. "Rüstemiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 295-296. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Râşidî, Mübarek b. Abdillâh b. Hamid. *el-Îmâm Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Fıkhuhu*. Umân Sultanlığı: Metâbiu'l-Vefâ, 1996.
- Râzî, Abdurrahman b. Ebî Hâtîm. *el-Cerh ve't-ta'dil*. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-'Arabî, 1952.
- Sezgin, M. Fuad. *Târihu't-turâsî'l-'arabî*. B.y.: Vizâretü't-Talîmî'l-Câmi'ati'l-Îmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslamiyye, 1991.
- Sibâî, Mustafa. *es-Sünne ve mekânethuhâ fi teşrî'l-islami*. 3. Baskı. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1982.
- Siyabî, Zahir b. Su'ûd b. Seyf. *Şumûsu'l-hak*. Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 2016.
- Şehâteh, Abdullâh Mahmud. *el-Îmâm Câbir b. Zeyd ve mevâkifuhu'l-fikhiyye*. Kahira: Dâr Ġarib, 2000.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim. *el-Müel ve'n-Nihal*. thk. Muhammed Seyyid Geylanî. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1404.
- Şemmâhî, Ahmed b. Saîd. *Siyeru'ş-Şemmâhî*. Kahira: el-Metbaatu'l-Bâruniyye, 1301.
- Şerifî, Muhammed b. Mustafa. *Muhadarât fi tarihi't-Teşrî'l-islami*. el-Karâre: Ma'hedu'l-hayat, 2012.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer. *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud. *Müsned*. Thk. Muhammed b. Abdulmuhsin. Mısır: Dâru Hicra, 1999.
- Ünalın, Abdullah. *Şia'da Hadis Usûlü*. İstanbul: İşrak Yayınları, 2008.
- Üzüm, İlyas. "Şia" (Literatür). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yıldız, Harun. *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2010.
- Zehebî, Ebû Abdillâh. *Siyeru a'lâmu'n-nubelâ*. 9. Baskı. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993.
- Zehebî. *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdusselam. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arab, 1987.
- Zehebî. *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Zirikî, Hayruddîn b. Mahmud. *el-'Alâm*. Beyrut: Daru'l-İlim, ts.